

THE KUPPUSWAMI SASTRI
RESEARCH INSTITUTE

श्रीमद्भूदेवशुक्लविरचितं

धर्मविजयनाटकम्

राजकीयसंस्कृतपाठशाला-सरस्वतीभवनोपाध्यक्षेण साहित्याचार्य-
पदालङ्कृतेन श्रीमता नारायणशास्त्रिखिस्तेशर्मणा संस्कृतम् ।

THE

DHARMA VIJAYA NĀTAKA

By

BHUDEVA S'UKLA

Edited with Introduction etc.

BY

SĀHITYĀCHARYA

PANDIT NĀRĀYAṆA S'ĀSTRĪ KHISTE,

Assistant Librarian, Government Sanskrit College,

Sarasvatī Bhavana Library, Benares.

1930.

॥ श्रीः ॥

धर्मविजयनाटकस्य उपोद्घातः

अथेदमुप्रक्रम्यते 'धर्मविजयं' नाम नाटकं संमुद्य प्रकाशयितुम् । अस्य निर्माता किल प्रसिद्धो विपश्चिन्नैकनिबन्धनिर्माता श्रीमान् भूदे-
वशुक्लः । नाटकमिदमद्यावधि काव्यमुद्रितं धर्मविप्लवदूरीकरणोपाय-
प्रदर्शकमिति वर्तमानकाले सम्यगुपयोगितामस्य सम्भावयता मया
काव्यरसिकानां करकमलेपूपायनीक्रियते ।

कान्तासम्मिततया सदुपदेशकरणमेव हि काव्यस्य मुख्यं व्याव-
हारिकं प्रयोजनम् । तच्च श्रव्यकाव्यापेक्षया दृश्यकाव्यद्वारा समधिकं
चारुतया सम्पाद्यते इत्यप्यतिरोहितमेव प्रेक्षवताम् । पापस्य नरकज-
नकल्पं शतकृत्वः श्रुत्वाऽपि यावती पापपराङ्मुखी वृत्तिश्चेतसि समु-
देति, तदपेक्षयाऽपि प्रवत्या चेतोवृत्तिः पापिनो नरके निपातम्, तत्र
तस्य दुःसहक्लशमोगित्वं सकृदपि निरीक्ष्य समुदेतीत्यनुभवो विदुषाम् ।
इत्थमेव सदुपदेशदानं दृश्यकाव्यद्वाराऽव्यभिचरितफलं सम्पादितं
भवति । तदेव दृश्यकाव्यं नाट्यमित्यभिधीयते । महर्षिणा भरतेन
साङ्गोपाङ्गस्य तस्यैव प्रपञ्चनं स्वकीये नाट्यशास्त्रे कृतम् । पश्चाद्भा-
विभिर्नैकैर्विद्वद्भिस्तदेव स्वस्वनिबन्धेषु स्वस्वबुद्धिवैभवानुसारेण वि-
स्तरेण सप्रभेदं सादाहणञ्च निरूपितम् ।

'अवस्थानुकृतिर्नाट्यम्' इति हि नाट्यलक्षणं दशरूपकादौ निर्दि-
ष्टम् । अनुकरणमेव हि नाट्यम् । अनुकरणञ्च वास्तविक्या अवस्थाया
एव सम्भवति, न तु कल्पितायाः । तथा च वास्तविकावस्थानुकरणं
नाट्यमिति फलति । तत्र (सदुपदेशकरणात्मकमुख्यव्यावहारिकफलानु-
सन्धानेन सन्कर्मणां शोभनं फलमसन्कर्मणामशोभनञ्च फलं कविना

नाटकेऽवश्यं निबद्धव्यं भवति । तस्यैव प्रवृत्तिनिमित्तत्वात् । एवमपि नाटकनिबन्धने न कवेः स्वातन्त्र्यम्, नापीतिहासादिवत्केवलमितिवृत्तनिरूपणमात्रेण कवेरात्मलाभः । अपि तु विविधनियमनियन्त्रितस्य तस्य भूतार्थे विपर्यासः, अन्यथाकरणम्, परिहरणम्, अभूतकल्पनञ्च यथावसरं कर्तव्यं भवति । निदर्शनान्यत्र बहूनि महाकविप्रबन्धेषु समुपलभ्यन्ते ।

यथा-अभिज्ञानशाकुन्तले महाकविना कालिदासेन मुख्यनायकस्य शकुन्तलानङ्गीकारात्मको दोषः दुर्वासःशापवृत्तान्तकल्पनया निवारितः । एवमेव महावीरचरितादिरामायणप्रबन्धसमाश्रयेषु नाटकेषु प्रच्छन्नतया वालिवधात्मको मुख्यनायकस्य रामस्य दोषस्तत्कथाया अन्यथाकरणेन प्रकारान्तरेण वा तत्तत्कविभिर्निवारितः । तत्र सामाजिकानां मनःक्षोभो मा भूत् मध्ये प्रतिकूलवेदनया रसास्वादे धाराविच्छेदश्च मा भवतु, इत्येव बीजम् ।

तथा च व्यावहारिकयामवस्थायां मानवजातिसुलभा अपि दोषाः प्रधाननायके न निबद्धव्याः । प्रधाननायकचरितस्यैव सदुपदेशप्रदानप्रयोजकत्वात् । व्यावहारिके जगति क्वचित्पापिनोऽपि सुखिनो दृश्यन्ते, पुण्यवन्तोऽपि क्लेशवन्तः । किन्तु नाटके तावत्पापिनः सुखपरिणामित्वं नैव दर्शयितुमुचितम् । तथा क्रियेत चेत् भारतीयनाट्यशास्त्रादर्शस्यैव मूलच्छेदः प्रसज्येत ।

प्रकृतनाटकेऽपि ग्रन्थकर्त्रा धर्माधर्मौ नायकप्रतिनायकौ प्रकल्प्य तदनुकूलांश्चोर्ध्वगतिपरिडितसङ्गतिदुराचाराऽनाचारादिपरिवारांश्च कल्पयित्वा अधर्मेण धर्मस्याक्रमणं पूर्वं प्रदर्श्य पश्चाद्बद्धपरिकरेण धर्मेण स्वपरिवारद्वाराऽधर्मस्योच्छेदः पर्यवसाने प्रदर्शितो नाटकं च समापितम् । धर्मस्य मुख्या राजधानी काशीक्षेत्रमिति विचार्य तत्रैवाधर्मस्य प्रसरणं प्रदर्शितं कविना ।

नाटकमिदं प्रायो यवनराजस्याकृष्णरस्य समये प्रणीतमिति स

सम्भाव्यते । तत्कालीनराजनीत्यनुसारेण हिन्दूनां यवनानां च परस्परं सौहार्दमासीत् । शृङ्गारप्राया यवनानां दुराचारास्तदानीं लोकैः सादरमनुक्रियन्ते स्म । कामोपहते चेतसि कुतः सदाचारादर इति क्रमशः सदाचारहानिरजनिष्ट । परिभ्रष्टसदाचारा एके सदाचारिणः परानसहमानास्ताननेकैर्विप्रलम्भनैः पातयन्ति दुराचारगते इति तु लोकानुभवसिद्धमेव । सैवेयं दशा नाटकनिर्माणसमयेऽपि सञ्जातेति सम्भाव्यते । तस्मिन्काले केषु केषु देशेषु के के दुराचाराः प्रसृताः । कथं वा धूर्ता धर्मिदम्भेन समाजे प्रविश्य तं भ्रंशयन्ति स्म । इत्येतन्सकलममुना नाटकेन सम्यगवगतं भवेत् । वर्तमानकालिकी धार्मिकी परिस्थितिरपि प्रकृतनाटकोपवर्णिपरिस्थित्या सुतरां समतां भजते । तत्र समाजेऽधर्मप्रसरणं कदा कथं च भवतीति विचार्यमाणे राजपक्षात् धर्मविषये दण्डनीतेरभावे सत्यंवाधर्मप्रसरणं भवतीति प्रतिभाति । अकब्बरस्योदारा नातिधर्मस्वातन्त्र्यं विचारस्वातन्त्र्यञ्च प्रवर्तयामास । अकृतबुद्धयस्तु स्वतन्त्राः सन्तोऽधर्मं यथारुचि प्रवर्तयन्ति स्म । दुराचाराणामपि यवनानामैहिकभोगसमृद्ध्यादिकं पश्यन्तः स्थूलदशिनः सदाचारपरिपालनं व्यर्थमेव मन्यन्तेस्म । किञ्च आतिदशायामपि धर्मस्य स्मरणं भवतीति नियमानुरोधेनाकब्बरकाले प्रजानां सुखसमृद्धिसम्पन्नतयाऽऽर्तिकारणमपि नासौद्विधार्तिनिमित्तकस्यापि धर्मस्य तदानीमभाव एवासीत् । अकब्बरात्परं तत्प्रपोत्रस्यौरङ्गजेबस्य काले तत्कृतपीडनात्मकार्तिसद्भावात्तदानीं रामदासशिवाजीप्रभृतयोऽनेके धर्मसंरक्षकाः प्रजोद्धारकाः प्रादुरासन् । सम्प्रति तु राजपक्षाद्धर्मविषये दण्डनीतिर्नास्त्येव, प्रत्युत सर्वस्यैव धर्मविषये पूर्णं स्वातन्त्र्यम् । दुःखदारिद्र्याद्यार्तिसद्भावेऽपि नव्यशिक्षानुभावाद्धैतुकताप्रसाराद्धर्मस्य न स्मरणं भवति, सञ्जातेऽपि स्मरणे तत्र निष्ठा नास्ति, इति वर्तमानकाले यावान् धर्मस्य सदाचारस्य च हासो दृश्यते, तावानतीते काले कापि कदापि नासौद्विधि बाढं वक्तुं शक्यम् ।

धर्मविप्लवदूरीकरणायत्र प्रदशिताः सत्सङ्गपुराणश्रवणादय
 उपायाः सावधानतया यथावसरं प्रयुक्ताश्चेद्द्याऽपि किमपि सत्फल-
 मेव जनयेयुः । वस्तुतो विचार्यमाणे या काऽपि सामाजिकी धार्मिकी
 राजनीतिसम्बन्धिनी वा व्यवस्था भवति, सा व्यवस्थापकेभ्यो भये-
 नैव निर्बाधं प्रचलति । किमधिकेन, भगवतो श्रुतिरपि सूर्यचन्द्रपवमा-
 नादीनां स्वस्वनियोगानुष्ठानं परमात्मनः सकाशाद्भयेनैव हेतुना निर-
 न्तरं प्रचलितमुपदिशति । अस्यैवेदमनुभवसिद्धं सामाजिके दनन्दिन-
 व्यापारे । समान एव न्यायो धर्मविषयेऽपि । शते सहस्रे वा तथाविद्याः
 पवित्राशया द्वित्रा एवोपलभ्येरन्, ये भीतिमन्तराऽपि नैसर्गिकेण प्रेम्णा
 धर्ममनुतिष्ठासन्ति । साधारणः समाजस्तु न श्रुतेराज्ञां बहु मन्यते, न
 लोकान्तरभावांनि नन्दनोद्यानविहरणान्यपेक्षते, नाऽपि विशुद्धज्ञानो-
 दये दयते, केवलं राजभीत्या सामाज्युगीणभीत्या च सदाचाराननु-
 तिष्ठति । एवमनुतिष्ठनस्य तथाविचसदाचारानुष्ठानमहिम्नैव तेषु
 सदाचारंष्वान्तरिकी प्रातिः सञ्जायते, अननुष्ठाय सदाचारान् स्थातुं न
 पार्यते । एवमसौ क्रमो वर्तते ।

प्रकृतनाटकेऽपि पर्यवसाने धर्मोपसपरिवारेऽधर्मं विनाशिते सति
 राज्ञो धर्मस्य विद्यया सह संलापावसरं महाभयप्रदर्शनेनैव लोकस्य
 हस्तगतत्वं सम्भाव्यते, इत्युक्त्वा, राज्ञा "किं तद्भयप्रदर्शनम्" इति
 पृष्टे विद्याया उत्तरम्—

निरये निपतन्त्यधर्मिणस्तरुगुल्मादिषु सम्भवन्त्यथ ।

पशुपत्तिषु संसरन्त्यथो मनुजानामुदरे ततः परम् ॥

तत्र च प्राक्तनकर्मयोगेन,

दुर्दर्शनाः केचन केऽपि दुर्भगास्तीव्रामयप्रस्तकलेवराः परे ।

व्यङ्गा दरिद्रा विकलास्तथेन्द्रियैर्न सङ्गताः केऽप्युपसर्गमन्धराः ॥

ततश्चैतावदाकर्णनमात्रेण सर्वेऽपि सत्रासाः पूर्वकृतदुष्कृते सान्-
 शयाः सर्वथैव वैमुख्यमधर्माद्भजन्तस्तदनुशासनं प्रमाणयन्ति । विली-

नस्य त्वदरातेर्नोपलभ्यते चार्तापीति" ।

एतावता भयप्रदर्शनमेव सामान्यजनस्य धर्मानुसरणं प्रवर्तकं भवतीति सिद्धमेव । तच्च भयप्रदर्शनं पारलौकिकं ऐहिकं चेत्युभयविधमावश्यकम्, धार्मिकाः समाजधुरीणा असदाचारिणो जनान् यदि समाजबहिष्कारादिदण्डैर्दण्डयेयुस्तदाऽपि तादृशदण्डभीत्या धर्मरक्षा सम्भवेत् । अत एव 'दण्डनीतिरेवैका विद्या' इत्यौशनसाः सङ्गिरन्ते । दण्डभयादेव कृत्स्नो लोकः स्वेषु स्वेषु कर्मस्ववतिप्रुते इति ।

एवमात्मका एव विचारा अस्मिन् नाटके प्रदर्शिताः । तेषां युक्तायुक्तानां तु निष्पत्ताः स्वयमेव विचारयन्तु । नाटकान्तरापेक्षयाऽत्रेदमेव वैशिष्ट्यं यदीदृशी विचारसरणिर्नान्यत्रोपलभ्यते । विधर्मिण्येषु शासकेषु सत्सु राजावलम्बाभावाद् 'स्य या दुरवस्था भवति तामुद्दिश्यैव तत्प्रतिकारविचारोपायात्मकमिदं नाटकं यवनसाम्राज्यकालिकेन कविनोपनिबद्धम् । वर्तमानेऽपि समये यदि जनैरैतन्नाटकप्रदर्शितोपायाः शरणीक्रियेरन्, तदांशतोऽपि धर्मरक्षा सम्भवेदिति वयं बाढं विश्वसिमः

ग्रन्थकर्तुः परिचयः

अथ प्रकृतनाटककर्तुर्भूदेवशुक्लस्य विषये यथावदधिगतमैतिह्यमुपनिबध्यते—असौ भूदेवशुक्लः पञ्चद्रावडान्तर्गतः पञ्चगौडान्तर्गतो वेति वोढुं किमपि द्वारं नास्ति, 'शुक्ल' इत्युपाधेर्गौडद्राविडोभयसम्बद्धत्वात् । वक्ष्यमाणप्रमाणानुरोधेन 'जम्बूसरः' स्थायितया गौडत्वमेव सविशेषं सम्भाव्यते । जम्बूसरश्च वर्तमानकाश्मीराधिपराजधानी 'जम्बू' इति प्रसिद्धस्थानं स्यात् । तथा च काश्मीरकोऽयं कविरिति सम्भाव्यते । शुकदेवपरिडत इत्येतत्पितुर्नाम । श्रीकण्ठदीक्षित इति च गुरोर्नाम । अनेन च स्वकृत 'रसविलास' नामकग्रन्थावसाने—

श्रीकण्ठदीक्षितगुरोर्ज्ञाता काव्यप्रकाशिका ।

इत्यावेदितमस्माभिर्नवं नात्र प्रकल्पितम् ॥

जम्बूसरःस्थितिजुषःशुकदेवसूरेभूदेवपरिडतकविः प्रथमस्तनूजः ।

तन्निर्मितो रसविलासपदाभिधेयः सन्दर्भ एष कविनां मुद्रमादधातु ॥

सम्बत् १७६३ इत्युक्तमस्ति ।

अस्माभिर्बडोदाराजकीयपुस्तकसंग्रहालये रसविलासस्य No 10. संख्याकं पुस्तकं दृष्टम्, तत्रावसानेलेखकेन सम्बत् १७९३ इति लेख समथो निर्दिष्टो वर्तते, तेन तत्समयपूर्वभावित्वमेव ग्रन्थकर्तुः सिद्धयति । अन्यच्च प्रकृतनाटकेऽपि स्वाश्रयदातुः केशवदासस्य दिल्ली-दयितवेतनदानामात्यन्वेनोल्लेखः कृतः । हिन्दीभाषायां प्रसिद्धो ग्रन्थ-कारोऽकब्बरसमकालिकः केशवदास एवासौ यदि भवेत्तर्हि तदाश्रितेन भूदेवेनाऽपि वैक्रमीयपोडशशतके भाव्यमिति वैक्रमीयं पोडशं शतकमेतत्समयो भवितुमर्हति ।

आफ्रे खृष्टहत्सूचीपत्रानुसारेणैतन्निर्मिता ग्रन्था यथा-

१ धर्मविजयनाटकम् (सम्प्रति मुद्रितम्)

२ आत्मतत्त्वप्रदीपस्तटीका च ।

३ रसविलासः (अयमस्माभिः स्वरूपतो दृष्टः परिशीलितश्च)

४ ईश्वरप्रसादप्रबन्धणीका च ।

आफ्रे खृष्टसूचीपत्रद्वितीयभागे भूदेवशुक्लगुरुः 'राम'नामा कश्चिदुक्तः, प्रमाणं तु न किमप्युल्लिखितम् । इत्थमेतावदेव ग्रन्थकर्तुरतिहामुपलभ्यते ।

एतत्पुस्तकमुद्रणसमाप्त्यनन्तरं राजकार्यानिरोधेन बडोदानगरं प्रस्थितेन मया तत्रत्यराजकीयसंस्कृतपुस्तकालये धर्मविजयनाटकस्य षट् पुस्तकानि सम्पूर्णान्युपलब्धानि ।

प्रकृतपुस्तकमुद्रणाय पुस्तकद्वयमादर्शाद्येन गृहीतम् । तत्रैकं 'क' संज्ञं अत्रत्य राजकीयसरस्वतीभवनपुस्तकालयस्थं सटीकमशुद्धिबहुल-मादौ खण्डितञ्च । अन्यत् 'ख' संज्ञं मूलमात्रं सम्पूर्णं प्राकृतभाषारहितं

मित्रवर पण्डितराजश्रीराजेश्वरशास्त्रिद्राविडन्यायाचार्यमहोदयकृपा-
प्राप्तम् । एवमेतत्पुस्तकद्वयावलम्बेन यथामति संशोधनं सम्पादितम् ।
तत्र मित्रवरैः पण्डितराजश्रीराजेश्वरशास्त्रिद्राविडैरेव प्रथमतो ग्रन्थमिमं
प्रकाशयितुमहं समुद्योजितोऽवसरेऽवसरे समुचितविचारविनिमयद्वारा
बाढमुपकृतश्चेति निर्व्याजहृदां सुहृदां तेषामुपकारभारे मग्नः शतशो-
धन्यवादैस्तानभिनन्दामि ।

आदर्शपुस्तकद्वयसंवादकरणपुरःसरं मुद्रणीयादर्श (प्रेसकापी)
विधानादिना भृशमुपकुर्वतोऽत्रन्यराजकीयसंस्कृतपाठशालाध्यापका-
स्मत्पुहृदरश्रीगङ्गाधरशास्त्रिभारद्वाजान्तेवासिनः साहित्यशास्त्रि कल्प-
स्य पण्डितवरप्रयागदत्तपाण्डेयमहाशयस्य सुमहन्साहाय्यमवश्यं
धन्यवादार्हम् ।

अन्यैश्च यैःकैश्चिदत्र विषये यत्किञ्चिदुपकृतं स्यात्तान्सर्वानपि
स्मादरं धन्यवादैरभिनन्द्य प्रार्थये गुणैकदृशो विपश्चितो यस्ते मानवसु-
लभानि स्वलितानि ज्ञाम्यन्तो गुणमात्रमुपाददाना नाटकमिदमभिन-
यादिना प्रचार्य सफलयेगुर्मम परिश्रममिति ।

गवर्नमेंट संस्कृत कॉलेज,
सरस्वतीभवन
काशी ।

विद्वज्जनवशंवदः
खिस्ते-इत्युपाख्य नारायणशास्त्री

धर्मविजय नाटकम् ।

* मङ्गलम् *

प्रकटितनिजरूपः षोडशाराभिरामे

विधुरपि हृदयाब्जं दीपवद्विव्यमूर्तिः ।

त्रिभुवनमिदमोतप्रोतमेवाऽस्ति यस्मिन्

स जयति जगदीशः शास्त्रसिद्धान्तगम्यः ॥ १

(नान्यन्ते)

मूत्रधारः—अलमति विस्तरेण । अत्र तावदाहूय समादिष्टोऽस्मि
श्रीमद्विष्णोदयितवेतनदानामात्येन महनीयचरितश्रीमहता केशवदामेन,
यद्वयं धर्मशास्त्रानुसंगिप्रयोगाभिनयेनात्मानं विनोदयितुमिच्छामः, तद्
भूदेवशुक्लप्रथितन नेवन धर्मविजयनाम्ना नाटकेन सम्भावनीयेयं
स्मार्तिसभेति । तत्पदनमुपेत्य कान्तामाहूय मङ्गीतकमनुतिष्ठामि ।

(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य)

आर्ये ! इतस्तावत ।

(प्रविश्य नटा) एसम्हि ।

मूत्र०—आर्ये ! सन्निहितानि नेपथ्यविधिसाधनानि ? ।

नटी०—अञ्जचलणप्पहावेण मत्वं जेव साहणं सज्जं, किं उण
तुम्हाणं कज्जं ।

मूत्र०—आर्ये ! अनुरञ्जनीयः खलु सकलधर्मकर्मरसिकः स-
कलशास्त्रप्रवीणः केशवदामः ।

१. एषाऽस्मि ।

२. आर्यचरणप्रभावेण सर्वमेव साधनं सज्जं, किं पुनर्युष्मा-
कं कार्यम् ।

नटी०—को नु खलु तुष्ट अम्हाणं लाहो ? ।

सूत्र०—दारिद्र्यमङ्गः ।

नटी०—कहं विअ ? ।

सूत्र०—प्रसिद्धप्रभावो महावदान्यः खल्वसौ राजर्षिर्यः पूर्णमनो-
रथैरर्थिसार्थैरनिशमेवं श्लाघ्यते । यथा—

चित्तं मानसमुन्नतं करयुगं श्रीपुष्करं पद्मजा—

जन्मस्थानतया समुद्रमहिमाक्रान्तः शयो दक्षिणः ।

सेतुर्धर्मकथाम्बुधेस्तव मतिस्त्वां च प्रभासं जनः

प्राप्तः केशवदास ! चित्रमिह किं प्राप्नोति यद्वाञ्छितम् ॥२॥

नटी०—जुज्जई ।

सूत्र०—वाण्या विरोध्यति रमा रमया च वाणी

तावच्च निर्वहति शाश्वतिको विरोधः ॥

यावन्न दर्शयति केशवदास एष

प्रेमप्रसादकरुणाकलुषं कटाक्षम् ॥ ३ ॥

अपि च, वैन्यादिवदनुगतमप्येतन्नाममङ्गलकीर्तनं नाटकस्याऽपि

सत्काव्यतामापादयति, इति युक्तमेतत् । पश्य—

सम्प्राप्तोऽनुशयं सदोविषयदं साकेतमात्रं नयन्

यातः केशवदास ! भावमधुना रामोऽनुगृह्णाति नः ॥

यश्चैतन्मुखमीक्षते किल कृपादृष्ट्या च यं वीक्षते

ये चैतस्य गुणानुवादरभिकास्ते स्वर्गभाजो यतः ॥ ४ ॥

नटी०—जुज्जई ।

सूत्र०—कतमत् प्रकरणमभिर्नायैतं प्रसादयामः ? ।

१. को नु खलु तुष्टेऽस्माकं लाभः ।

२. कथमिष । ३. युज्यते ।

४ अत्र 'विरोध्यति' इति प्रयोगश्चिन्त्यः । ५. युज्यते ।

नटी०—णं नु एण्ह एव्व अज्जउत्तेण भणिदं जं भूदेवमिस्स-
रइदेण धम्मविजएण नाडएण एहे आराहणीएत्ति ।

सूत्र०—विजयपुरीजनवदनारविन्दात्प्राचीनोदन्तश्रवणाय दत्त-
चेतसा मया विस्मृतं खलु ।

नटी०—को णु वखु उदन्तो ।

सूत्र०—किमत्र जगतीनायकयोः पुरा सङ्गरे वृत्तमिति पृष्टः सो-
ऽप्यवादीत् । इह हि, अस्मिन् संसारे,

अधर्म इव धर्मेण भूभारक्षमबाहुना ।

मध्यदेशक्षितिभुजा जितो दक्षिणभूपतिः ॥ ५ ॥

(नेपथ्ये) आः पाप ! मूर्ख ! शैलूष ! कथमेतेषु स्वेच्छाविहा-
रिषु ब्रवीषि महाराजपराजयकथाम् । यतः—

कोपाऽनृतस्तेयशरीरहिंसा-

कार्पण्यमालिन्यनृशंसभावाः ।

दुर्दान्तता ऽनिन्द्रियनिग्रहश्चे-

त्येकैकशो धर्मवधे समर्थाः ॥ ६ ॥

सूत्र०—आर्यै ! सकलमहाजनेषु प्रच्छन्ननिवासायाऽधर्मेण रा-
ज्ञा समाज्ञप्तः व्यभिचारजन्मा वर्णसङ्करः पत्न्या नीचसङ्गत्या सह इत
एवाऽभिवर्त्तमानो मद्बचनादुपजातक्रोध इव लक्ष्यते । तदेहि तावद-
पसरावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

प्रस्तावनासङ्गतिः ।

१. ननु खल्विदानीमेधार्यपुत्रेण भणितं यद् भूदेवमिश्रचित्तेन
नाटकेनैते आराधनीया इति ।

२. को नु खलूदन्तः ? ।

(ततः प्रविशति वर्णसङ्करो नीचसङ्गतिश्च)

वर्णस० — (आः पापंति पठित्वा) पश्य रे वैधेय ! भरत !

बन्धूनामपि निधने निबद्धचित्तः

साधूनामपि परिपीडनेन वित्तः ।

आटांप्रथितविवेकधैर्यलोपः

कोपश्चेद् असति जनं तदा क्व धर्मः ? ॥ ७ ॥

अपि च. अनृते स्फुरति श्रद्धा कुतः स्वर्गाऽपवर्गयोः ।

श्रद्धायां च विलीनायां निर्मूलं सुकृतं दृढम् ॥ ८ ॥

किञ्च. देवद्विजातिवनितायतिदुर्बलानां

गृह्णाति यत्किल कपदिकमप्यदत्तम् ॥

वित्ताय यद्विशसनेऽपि निबद्धचित्तं

स्तेयं सहिष्यति कथं तपसः प्रभावम् ॥ ९ ॥

अपि च, यत्पक्षपातनिरताः किल रागलोभ-

द्वेषा गृहेषु गृहिणामथ पञ्चसूताः ॥

यस्याश्च पामरजनप्रकृतिः स्वभावः

सैषा निकृन्तति कथं सुकृतं न हिंसा ॥ १० ॥

नीचसङ्गतिः — अज्जउत्त वराइ किवणदा धम्मस्स किं क-
लिस्सदि ।

वर्णसङ्करः—प्रिये ! भैवम् ,

न प्रयच्छति न खादति स्वयं

पीडयत्यनुगतानपि क्षुधा ॥

१. अत्र 'सहिष्यति' इति प्रयोगश्चिन्त्यः सहधातोरात्मनोर्पादत्वा-
त् । यद्वा, 'स एवायं नागः सहति कलभंभ्यः पारिभवम्' इत्यादाविव
गतिः कर्तव्या ।

२. आर्यपुत्र ! वराकी कृपणता धर्मस्य किं करिष्यति ।

दैवपित्र्याविधिबाधबन्धुरा

ज्ञास्यति क्व सुकृतं कदर्यता ॥ ११ ॥

अपि च, पूतिगन्धवसनाननोच्छल-

द्वासनावहुलपिच्छलाकृतिः ॥

क्व स्थितिर्भवति पुण्यकर्मणां

व्यापृता मलिनता भवेद्यदि ॥ १२ ॥

किञ्च, यः पीडयत्यनपराधमपि स्ववर्ग-

मुद्वेजयत्यपि मुनीन् किमुनाऽन्यलोकम् ॥

आराधने ऽप्यविरमत्कुटिलस्वभावः

सत्कर्म नाशयति सांऽपि नृशंसभावः ॥ १३ ॥

अपि च, साहमैकरसा नित्यमकृत्याय कृतोद्यमा ।

सेयं दुर्दान्तता पुंसां कृत्या धर्मविरोधिनी ॥ १४ ॥

नीचसङ्गतिः—अज्जउत्त अणिग्गहस्सावि वलीअं खु पलाकमोत्ति सम्भावेमि ।

वर्णसङ्करः—प्रिये ! अस्य महिमानं वर्णयितुं वयमपि न शक्नुमो यः स्वयमगम्यागमनेऽपि निबद्धधैर्यतया धर्मं व्याकुलयति ।

अपि च, कुम्भाप्सरोधीवरजामृगीभ्यः

समाधिभाजामपि यत्प्रसूतिः ।

सोऽयं तपोविघ्नकृदिन्द्रियाणा-

मनिग्रहस्य प्रकटः प्रभावः ॥ १५ ॥

नीचसङ्गतिः—अज्जउत्तेण सोहणं क्खु आचलिदं यं पालिहीण-

१. आर्य ! अनिग्रहस्यापि बलीयान्खलु पराक्रमोस्ति, इति सम्भावयामि ।

पक्खस्स धम्मस्स पक्खवादं पलिहलिअ भट्टिणो पावस्स पक्खवादो
आचलिदो ।

नीचसङ्गतिः—किं तुह्माणं वि एदं जेव कुलम् ।

वर्णसङ्करः—ननु तृतीयपुरुष एवास्माकं राज्ञो यवीयानिन्द्रि-
यनिग्रहश्च । पश्य—

अनिग्रहादक्षगणस्य धर्मे

नष्टप्रचारे प्रभवत्यधर्मे ॥

स्त्रीषु प्रदुष्टासु महाजनाना-

मजीजनन्मां व्यभिचारपादाः ॥ १६ ॥

नीचसङ्गतिः—जुज्जई, अहं वि तुह्माणं जेव उदगदो उप्पण्णा
तुह्मसङ्गेण गहसुहं अणुहवामि सव्वसुन्दलीणं सीसे चिट्ठामि ।

वर्णसङ्करः—सर्वोप्ययं प्रभावो राज्ञो भाग्यं तातपादा-
नाम् । यतः,

व्यभिचारप्रसक्तानां कुतो भ्राता कुतः पिता ॥

कुतो गुरुः कुतोऽगम्या सर्वमेव समञ्जसम् ॥ १६ ॥

न केवलमावाभ्यां एवंविधं दाम्पत्यमनुभूयते । दृश्यते ऽन्यत्रापि
कचित् तथा हि—

वेश्यासु सक्ताः कुलजाः कुमारा

गर्भेषु तासां जनयन्ति कन्याः ॥

कालेन तास्वेव रतिक्षमासु

मनाभवं मोहभराद्भजन्ति ॥ १७ ॥

१. आर्यपुत्रेण खलु शोभनमाचरितं यत्परिहीनपक्षस्य धर्मस्य
पक्षपातं परिदृश्य भर्तुः पापस्य पक्षपात आचरितः ।

२. किं युष्माकमपि एतदेव कुलम् ।

३. युज्यते । अहमपि युष्माकमेवोदरादुत्पन्ना युष्मत्सङ्गेण गृह-
सुखमनुभवामि । सर्वसुन्दरीणां शिरसि तिष्ठामि ।

नीचसङ्गतः—सुदं मए धम्मपमुहा वि तुम्हाणं जेव कुल पसुदेत्ति ।
वर्णसङ्करः—आः किमुच्यते, अस्मत्कुलप्रसूता इति । म-
त्तश्चतुर्थः कर्तृपुरुषः सर्वेषां मूलपुरुषः ।

नीचसङ्गतिः—ता विच्छरेण कहेदु अज्जो ।
वर्णसङ्करः—अयमनादिनिघनो भगवान् कर्ता, तस्य च विहि-
तक्रियायाञ्च धर्मप्रधानोऽन्ववायः समजनि ।

नीचसङ्गतिः—ता किंत्ति तुम्हाणं एदारिसो विद्देशो ।

वर्णसङ्करः—धर्मस्यैवापराधेन ।

नीचसङ्गतिः—को नु क्वु तस्स अवरारोहो ।

वर्णसङ्करः—ज्ञानं तपो यज्ञविधिः प्रदान-

मेते कृतादौ सुकृतावताराः ।

एतैः समाकृष्य जगन्ति धर्मः

सन्तापयामास बलादधर्मम् ॥ १८ ॥

परिक्षीणो नृपतिरस्माकमवसरं प्रतीक्षमाणः क्वचिन्निलीय निगूढो-
ऽवसत् । ततश्च समुपेते त्रेतावसरे ज्ञानममीमरत् ।

नीचसङ्गतिः—तदो ।

वर्णसङ्करः—द्विषज्जयमनोरथोन्मथितचित्तमासीत्तप-

स्त्रिविष्टपसुखस्पृहाजनितकष्टमिष्टेर्मनः ॥

वितानमिव दानमुज्ज्वलविभूतिकामोन्नम-

त्पदानमितशेखरं विकृतवेषवर्णाकृति ॥ १९ ॥

१. श्रुतं मया धर्मप्रमुखा अपि युष्माकमेव कुले प्रसूता इति ।

२. तद्विस्तरेण कथयत्वार्यः ।

३. तत्किमिति युष्माकमेतादृशो विद्वेषः ।

४. को नु खलु तस्यापराधः ।

५. ततः ।

नीचमङ्गतिः— तदा ।

वर्णमङ्गुरः— ततश्च द्वापरे तपसोप्यासीद् दुर्विपाकः । एवञ्च ,

सप्ततन्तुरभिचारदन्तुरा

दानमुद्घटयशःस्पृहाकुलम् ॥

सत्त्वसंक्षयरजःपराभव-

प्रौढरागविधुरात्मनामभूत् ॥ २० ॥

नीचमङ्गतिः— तदा ।

वर्णमङ्गुरः— ततोऽस्माकं दुःखैकबन्धुः कलिरेतेषु दिनेषु वर्णा-

श्रमाननुगृह्णाति । इदानीञ्च -

विद्याऽवद्या नो नमस्या तपस्या

मन्यौ मन्युः सेवके सम्प्रदानम् ॥

इत्थंभूते सज्जने सोऽपि विभ्य-

त्मृत्वा तिष्ठत्यादरान्नाम विष्णोः ॥ २१ ॥

नीचमङ्गतिः— अज्जउत्त एवं भणामि जइ सोअगे उजेव्व रण्णो

धम्मो ता तस्स विरोहे तुम्हाण मणं कइं चलेदि ।

वर्णमङ्गुरः— प्रतिपक्षचरितानुसारेण स हि धर्मशास्त्रमुल्लंघ्यैव
राज्ञे द्रुह्यति ।

नीचमङ्गतिः— कइं सत्थेवि अत्थि एमो विचारो ।

वर्णमङ्गुरः— अथ किम ।

नीचमङ्गतिः— ता एदाग्गिसाचलणकारी लोएण धम्मोत्ति
कइं भणोअदि ।

१. ततः । २. ततः ।

३. आर्यपुत्र ! एवं भणामि । यदि सोदर एव राज्ञो धर्मस्तर्हि
तस्य विरोधे युष्माक मनः कथं चलति ।

४. कथं शास्त्रेऽप्यस्ति एष विचारः ।

५. तर्हि, एतादृशाचरणकारी लोकेन धर्मः इति कथं भण्यते ।

वर्णसङ्करः—भाः क्षुद्रोऽयं जनोऽनार्यमर्यादमार्यपदं समारो-
पयति । कथमन्यथा—

भीष्मं गुरु सूर्यसुतं निहत्य
वृद्धं पितृव्यं तनयैर्वियोज्य ॥
युधिष्ठिरः स्वानपि घातयित्वा
धर्मावतारः प्रथितः पृथिव्याम ॥ २२ ॥

(नेपथ्ये)

आः पाप ! जातिचाण्डाल ! वर्णसङ्कर ! कथमेवमधिक्षिपसि । वि-
रुद्धाचारः मोदगेपि निग्राह्य एव, इति अस्माभिरपि अधर्मो दण्ड्यपदं
प्रापितः । यच्च प्रलपसि, वृद्धमूलानस्मानुन्मूलयितुं, तदप्याकाशसुमनो-
भिस्तिलान्वासयसि । यतः, प्रमादपठितेऽपि भगवन्नाम्नि सत्याञ्च भग-
वत्यां भागीरथ्यां कथं भवतां जीवितशङ्कापि । पश्य—

लङ्काऽलङ्कारकाराग्रहवसतिजुषो नाकपाताललोकां-
श्चक्रे यस्तीर्णशोकान् हरिसुतसाखताऽमित्रताभ्यामुपेतः ।
हेलामात्रं स्मृतोपि व्यथितकालिमलः कं न पापप्रभूता-
त्पायादायासभाराद्दशरथसदनाभूषणं दूषणारिः ॥ २३ ॥

अपि च, मदनमथनताराक्रान्तकान्ति हसन्ती
प्रचलदमृतपारावारगौरैः पयोभिः ॥
सगरनृपसुतानां स्वर्गसोपानधारा
यदि हृदि कथमारादेति पापप्रचारः ॥ २४ ॥

अपि च, अपि पतितजनानां मोक्षमार्गेकबन्धु-
यदि सुरपुरसिन्धुप्रौढपाथःप्रवाहः ।
कचिदपि निवसद्भिः कीर्त्यते स्नानकाले
कथमिव नरकान्धुः सर्वदा स्यान्न रिक्तः ॥ २५ ॥

१. जीवितकथेत्यपि पाठः

२ धर्म०

वर्णसङ्करः—प्रिये ! सर्वेषामस्माकमभ्यर्हिततमो वंशगोप्ता ज्ये-
ष्ठो राजा देव्योर्ध्वगत्या सह इत एवाभिवर्तते । य एषः—

स्नानोपवासविघसाशननित्यहोम—

स्वाध्यायसाधनविधिश्रमदुर्बलाङ्गः ॥

सर्वस्वमेव पितृदेवमुखे नियोज्य

क्षीणोऽपि भाति भगवानिव बालचन्द्रः ॥ २६ ॥

अपि च, मुहुर्मुहुः काममुखं निरीक्षन्

भजन्नथाऽर्थस्य विधेयभावम् ॥

मोक्षेण पृष्ठेऽनुसृतः कथञ्चिद्

धृतावलम्बः परमूर्ध्वगत्या ॥ २७ ॥

अपि च, श्रीयाज्ञवल्क्यमनुदेवलविष्णुशर्म—

शातातपादिमुनिनिर्मितपक्षपातः ॥

कात्यायनद्विजमुभापितगृह्यसूत्र-

व्यादिष्टपद्धतिरपि स्वत एव पश्यन् ॥ २८ ॥

मद्वचनाच्चायमुपजातक्रोध इव लक्ष्यते । नदपसरावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति यथानिदिष्टो राजोर्ध्वगतिश्च)

राजा—(आः पापंति पटित्वा) ननु रे मूर्खाः ! अस्मद्द्वयवसाय-
मन्तराऽपि भवत्कुले कोपकन्ययाऽसूयया प्रमृता ब्रह्मद्वेष एवानायासेन
भवतो नाशयिष्यति । यतः—

द्रुह्यन्ति ये ब्राह्मणपुङ्गवभ्यो

वेदान्विवादैरपि खण्डयन्ति ।

१. अत्र 'निरीक्षमाण' इति योग्यम् । ईक्षतेरात्मनेपदित्वात् ।

२. 'शङ्ख' इत्यपि पाठः ।

निन्दन्ति विश्वेश्वरपादपद्मं

तेषां कुलं कुत्र पुनः पृथिव्याम् ॥ २९ ॥

ऊर्ध्वगतिः—सुदं मए तुम्हाणं सवजणणीए हिअए प्प-
सूदो अधम्मोति ।

राजा--अथ किम् ।

ऊर्ध्वगतिः—ता किंत्ति णाणुग्गहीअदि ।

राजा—आर्ये ! नायमनुग्रहपात्रम् ।

दूरं दुरोदरसुराहतचित्तवृत्ति-

गुर्वङ्गनागमनलोलमतिर्नितान्तम् ॥

उद्वेजिताखिलजनः प्रथमं पुराऽसौ

हेमाऽहरद्विशसनव्यसनी द्विजानाम् ३०

तस्येदं वृत्तमालोक्य सर्वे वर्णाश्रमास्तथा ।

तदाचाराः समावृत्ता बुद्धिमूलं हि सङ्गतिः ॥ ३१ ॥

ऊर्ध्वगतिः—एको वखु अवरारो रण्णा वखमीअदि ण वखु
अवराहाणां सहस्सम् ।

राजा—दावं ! नाय भाजन क्षमायाः । एव स्मात्ताह पूर्वमेवै
तावान् संघर्षो न स्यात् ।

आवश्यकः परिणतौ सह येन सन्धि-

नो वैमनस्यमपि तस्य पुरा विधेयम् ॥

नो वा मनस्त्रुटितमेति कदापि सन्धि

प्रन्धि दधाति घटितं गुणवत् कथंचित् ॥ ३२

१. श्रुतं मया युष्माकं सपत्नजनन्या हृदि प्रसूतोऽधर्म इति ।

२. तर्हि किं नानुगृह्यते ।

३. एकः खलु अपराधो राक्षा क्षम्यते न खल्वपराधानां स-
हस्रम् ।

ऊर्ध्वगतिः—तदो^१ ।

राजा—ततस्ततोऽस्मदमात्यैराचारव्यवहारप्रायश्चित्तरितस्ततो बा-
ध्यमानः कापि अन्त्यजन्मसु प्रच्छन्नमवसत् ।

ऊर्ध्वगतिः—तदो^२ ।

राजा—ततश्चास्मदेकपक्षपातिभिर्मन्वत्रिविष्णुहारीतादिभिः कृ-
ताः सर्वे वर्णाश्रमाः स्वव्यापारमन्वतिष्ठन् । तदा प्रभृत्यद्यदिनं यावत्-
विप्राः षट्कर्मभाजः किल नरपतयो वर्णारक्षानुरक्ता
वैश्याः कृप्या प्रसक्ताः परिचरणविधौ व्याप्रियन्ते च शूद्राः ॥
कुर्वन्त्याम्नायपाठं पटुमतिबटवः पञ्चयज्ञान् गृहस्थाः
पाराकाद्यं वनस्थाः प्रणवजयविधिं भिक्षुवां मांक्षसंस्थाः ॥ ३३ ॥

अङ्गं न दर्शयति पश्यति नान्यवक्त्र

गहान्न याति न च तिष्ठति दुष्टसङ्ग ॥

नोच्चैर्वदत्यपि न कुप्यति सापराधे

पत्याविमानि चरितानि कुलाङ्गनायाः ॥ ३४ ॥

ऊर्ध्वगतिः—अज्ज घण्णाओ ताओ पादेव्वदाओ महाप्पहावाओ
सुणीअन्दि ताणं महत्तणं कहेदु अज्जउत्तो^३ ।

राजा—देवि ! कः समर्थः प्रभाववर्णने पतिदेवतानां, यासु
कान्तमादाय चितां प्रविष्टासु,

एताः स्वधर्मनिरता मरणान्तिकेपि

तजः परस्य पुरुषस्य कथं सहन्ते ॥

इत्थं त्रिचिन्त्य विरतः पुरतः सतीनां

शैत्यं प्रयाति भगवान्किमु वीतिहोत्रः ॥ ३५ ॥

१. ततः ।

२. ततः ।

३. आर्य ! धन्यास्ताः पतिव्रता महाप्रभावाः श्रूयन्ते, तासां मा-
हात्म्यं कथयत्वार्यः ।

ऊर्ध्वगतिः—ताणं जलणप्पवेसे को उण लाहो ? ।

राजा—अविच्छिन्नप्रियसंयोगः ।

ऊर्ध्वगतिः—हुं एवम् ।

राजा—अथ किम् ।

अधनं परिपीडितं मृतं

परिणेतारमसौ जहाति न ।

न परित्यजति प्रियोऽप्यमुं

गुणलुब्धो नु भवान्तरप्वपि ॥ ३६ ॥

ऊर्ध्वगतिः—परलोए ताणं उण का गदी ? ।

राजा—उमालोकप्राप्तिस्तस्मादनिवृत्तिश्च । यतः,

अपि दुःष्कृतिनं मृतं पतिं

समुपादाय हिरण्यरेतसः ॥

विरतार्चिषि सार्चिषः पथा

समुपैतीति कथासु शुश्रुमः ॥ ३७ ॥

ऊर्ध्वगतिः—धण्णाओ ताओ एकवत्तीओ जाओ अउजेण

सलाहिज्जंति ।

राजा—प्रिये ! सर्वथैव धन्यास्ता यासां माहात्म्यं शास्त्रमपि
कथञ्चिद्वक्तुं न शक्नोति । अपि च,

नेत्रप्रान्तः कटाक्षं विहसितमधरो भाषितं कान्तकर्णः

कोपः स्वान्तं स्वकीयं गतिषु विलसितं वासगेहस्य भूमिः ॥

धैर्यं भर्तुश्चिताग्निः स्तनयुगघनतां हारभारः सतीनां

सौन्दर्यं दीर्घशाटी कलयति वलयं मार्दवं दोर्लतायाः ॥ ३८ ॥

१. तासां ज्वलनप्रवेशे कः पुनर्लाभः ।

२. हुं एवम् । ३. परलोके पुनस्तासां का गतिः ।

४. धन्यास्ता एकपत्यः, या आर्येण श्लाघ्यन्ते ।

ऊर्ध्वगतिः—तदो^१ ।

राजा—द्रव्येषु शुद्धिरधिका कनकादिदानं
पात्रेषु कर्मसु यजिर्गणनायकस्य ॥
नान्दीमुखादिपितृकर्म नभश्चराणां
पूजेति शर्मकलितः फलितश्च वेदः ॥ ३९ ॥

ऊर्ध्वगतिः—तदो^२ ।

राजा—ततश्च त्रेताद्वापरयोः सन्धौ कदाचिदविनयमाचरन् चा-
रमुखादवगतोऽपि दुर्बल इत्युपेक्षितोऽम्माभिः । वर्णाश्रमनिगूढपक्षपातेन
कलिबलेन चैतावतीं भूमिं यातः । पुनस्तथावृत्त एव संवृत्तः ।

ऊर्ध्वगतिः—हस्तगतं पाडिवक्त्रं को णु वखु परिच्चजई^३ ।

राजा—कस्येदं कर्मणः फलम् ।

ऋणस्य शेषः प्रतिपक्षवंशो

वहेः म्फुल्लिगः फणिनः शिशुश्च ।

यैः स्थापितः कोमलबुद्धिभाजां

स्वप्नेऽपि तेषां कुशलं कुतः स्यात् ॥ ४० ॥

ऊर्ध्वगतिः—अज्जउत्त जई एदंसु दिणंसु स संवादिदपक्ख-
वादो, अज्जो उण पहीणपक्खवादो, ता कहं विअ स दुब्बिणीदो तुम्हे-
हिं जेद्व्वो ।

राजा—देवि ! अलमम्मान्कृजानप्यधर्मापेक्षया दुर्बलान्संभाव्य,
तेजस्विनां तेज एव जयति शत्रून्नापकरणानि कलेवरं वा ।

१. ततः ।

२. ततः ।

३. हस्तगतं प्रतिपक्षं को नु खलु परित्यजति ।

४. आर्यपुत्र ! यदि एतेषु दिनेषु स संपादितपक्षपातः, आर्यः पु-
नः परिहीनपक्षपातस्तत्कथामिव स दुर्विनीतः युष्माभिर्जेतव्यः ।

आस्तां नु पीवरतनुर्मदमन्थरो वा
दन्तावलोपि जगतां धरगह्वरेषु ॥
स्वेच्छाविहाररसिकः किल नाभ्युपैति
यावत्कृशोपि दृशि केसरिणः किशोरः ॥ ४१ ॥

अपि च, आस्तां तावद्भवनकुहरे कोपि गाढान्धकारः
स्वरूपोऽप्येकः प्रभवति पुनस्तं निहन्तुं प्रदीपः ॥
भूयाद् भूयो भुवि दवतृणं भूरुहाणाञ्चयो वा
स्वाहाभर्तुस्तदपि दहति प्रायशो विस्फुलिङ्गः ॥ ४२ ॥

ऊर्ध्वगतिः—अज्जउत्त बलीअं वखु एसो, जदो कामकोह-
लोहप्पहुदिहिं तस्स वल्लहेहिं किदोवजावो अयं जणो णं जेव्व कामेदि
ण उण तुम्हाणम् ।

राजा—देवि ! आपातमनोहरेन्द्रियलालनेन तस्य विधेय-
भावमुपगतोऽप्ययं लोकः कर्मविपाकद्वाराऽस्माभिरुपजप्तः परिणतौ नर-
केवेदनयोद्वेजितः त्यक्ष्यति पापसंसर्गम् । किञ्च स्वप्रयोजनपरः क पुन-
रुपकर्तुरत्याहिते सहायोपि । यतः—

गीर्वाणाः सुधया ऽसुरा मदिरया पाथोधरैर्मानवाः
सर्वे स्वार्थपरायणा जडतयैकेनामुना पोषिताः ॥
पाणावाचमतो निधाय जलधिं यादोमहीध्रैः समं
नो मित्रावरुणात्मसंभवमुनेः कोऽप्यन्तरायोऽभवत् ॥ ४३ ॥

तथापि प्रवृद्धस्य रिपोरुपचारः सत्वरं विधेयो विजिगीषुणेति प्रे-
षयामस्तावत्तीर्थायतनपुरपत्तनारण्यपर्वतक्षेत्रेषु पुराणश्रवणादीन् ।

(नेपथ्ये)

भतुर्भग्याय भवतात् सन्ध्या मध्यन्दिनवर्तिनी ।

१. आर्यपुत्र ! बलीयान्खलु एषः । यतः कामक्रोधलोभप्र-
भृतिभिस्तस्य वल्लभैः कृतोपजापोऽयं जनः एतमेव कामयते न पुन-
र्युष्मान् ।

राजा—किं संवृत्तोऽयं घस्रमध्यः ?

(पुनर्नपथ्ये)

सम्प्रति हि—

दिशः शून्याकाराश्चपलमृगतृष्णामयजलाः

समस्तो ऽप्यास्तेऽयं जननयनकोपस्य विषयः ॥

पयः कार्थीभावं व्रजति सरसि स्वरूपसलिले

प्रचण्डो मार्तण्डस्तपति जगतामेष शिरसि ॥ ४४ ॥

राजा—(अवलोक्य) तरुणतरतरणिकरजनितक्लेशेव तनुतामु-
पति छाया जनानाम् । त्वरिततरमुदयगिरिवरशिखरपारसराश्म्वरसरणि-
समारोहणपरिश्रमादिव मिहिरथतुरगाः स्थिरतामुपयान्ति गगनमध्ये ।

(पुनर्नपथ्ये)

दर्पेण स्वेन सौरैरपि करनिकरैर्वेनतेयातिकष्ट-

व्यावल्गद्वल्गुवल्गोत्फणफणिगरलज्वालयाप्मायमाणाः ॥

व्यात्तैर्वत्कैरुराभिर्घनघनजघनैः फेनजालं क्षरन्ते

मध्ये व्योम्नः कथञ्चिद्वदधति विरतिं सप्तयः सप्तसप्तः ॥ ४५ ॥

अहो ! वैषम्यस्य समयस्य । यतः—

छायामप्युपकारिणीं विटपिनः स्वामात्मसात्कुर्वते

शैत्यं दुर्बलतां गतञ्च सलिलैरन्तः क्वचित्स्थाप्यते ॥

कान्ताभिः कुचमण्डलं मलयजक्षोदेन सङ्गोप्यते

मध्याह्ने पवनोऽपि वाजनपरैरन्तर्हिनां लक्ष्यते ॥ ४६ ॥

राजा—तद्वयमप्याहिकशेषेण स्नानतर्पणादिना समयमशून्यं

कुर्मः ।

(इति राज्ञा सह निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति श्रीमच्छुक्रभृदेवविरचिते धर्मविजय-

नाम्नि नाटके प्रथमोऽङ्कः ॥

द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति व्यभिचारः)

व्यभिचारः—आज्ञप्तोऽस्म्यधर्मेण, 'वत्स ! व्यभिचार ! प्रथमे तीर्थे पार्वतीप्राणनाथपुरे दृष्टिरागवनितया परस्परप्रीत्या सह गार्हस्थ्य-मुपभुज्यताम् । चरितञ्च भवतो विलोक्य कुलीनतरुणातरुणैरपि स्वेच्छाविहारिभिर्भवितव्यम्' इति । तदिदानीं प्राप्तं मयाऽऽनन्दवनम्, सम्पादिताऽऽज्ञा राज्ञो, विधेयभावं नीतश्चात्रत्यः सर्वोऽपि जनः । यतः—

काचित्कान्तं परमभिसरत्यात्मना वित्तकामा

दृती काञ्चिन्नयति विविधैश्छद्मभिः सम्प्रलोभ्य ॥

काचित्कर्तुं व्रजति सफलं जारसङ्गाद्वयः स्वं

काचिद्वन्ध्या प्रतिमठमटत्याकुला पुत्रहेतोः ॥ १ ॥

अपि च, एकत्रैके निवासादविदितचरिताः संश्रयन्त्यन्यकान्ता

भूत्वा मित्राणि भर्तुर्विलासितमपरे तस्य दारैर्भजन्ति ॥

केचिद्वाणिज्यदंभात्परिचरणमिषात्केऽपि धर्मोपदेश-

व्याजात्केचित्परेषां शरणमुपगताः कामिनीः कामयन्ते ॥ २ ॥

अपि च, चाटीविभूषणमनर्ध्यमुदारशाटी

पाटीरकुंकुमविलेपनमन्यदाराः ॥

तीव्रा मुरा कुसुमपल्लविनी च शय्या

स्वर्गोऽयमेव नरकः क्व नु केन दृष्टः ॥ ३ ॥

(सविमर्षञ्च) किन्तु खलु जनताचरितानि परीक्षितुं प्रहिता चि-

रयति परस्परप्रीतिः ।

(पुरोऽवलोक्य) अये अभ्युपेतैव प्रियसखी ।

(ततः प्रविशति परस्परप्रीतिः)

परस्परप्रीतिः—अत्तणो अपुव्वाविणअं मित्तस्स पुलो कहं णु
भाणिस्सं किं णु कलिस्सं कहं विअ अङ्गाइं दंशइस्सं कहं वा एदं कम्म

होदिति मे हिअअं कंपिदं, दाणिं उण णं पाडिच्चजिअ लोअवुत्तन्तपेक्ख-
णकज्जेण अट्ठिराचित्ताए वि मम जुआइं विअ दिणाइं संवुत्ताइं
(इत्युपसर्पति)

व्यभिचारः—(सहर्षम्) एहि प्रिये ! तावदालिङ्गस्व
(परस्परप्रीतिस्तथा करोति)

व्यभिचारः—(स्वगतम्)

त्रुट्यत्कूर्पासहारं विदालितवलयं विश्लथं नीविवाढं

प्रौढप्रेमातितिर्यग्भिचलितनयनं गाढमालिङ्गितायाः ॥

उच्छ्वासोत्तालवक्षोभवदृढघटनादेति नव्यां महीया-

नङ्गप्रत्यङ्गसङ्गादनुभवपदवीं कोऽपि शर्मातिरेकः ॥ ४ ॥

(प्रकाशम्, दृढं पण्डित्य) प्रिये ! कः खलु पौरवृत्तान्तः ? ।

परस्परप्रीतिः—किं ण आलोएदि अज्जा सअलं जेव्व णअलं
अज्जउत्तस्य वसंवदं विअ दीसई ।

व्यभिचारः—पश्य कौतुकमितो वीथ्याम्—

प्रौढः पीवा विमलवसनः स्निग्धदृष्टिः शिखावान्

सायं प्रातः प्रविशति गृहं होमकर्मच्छलेन ॥

भिक्षां कर्तुं मखविधिमिषात्संस्थितस्य प्रवासे

भुक्त्वा कान्तां व्रजति कपटादाहिताग्नेर्द्विजस्य ॥ ५ ॥

अपरतश्च, पीतमस्तदयमन्यकान्तया

वीक्ष्य मुग्धमधरं नतश्रुवा ।

१. आत्मनः अपूर्वाचिनयं मित्रस्य पुरः कथन्तु भणिष्यामि, किन्तु
करिष्ये, कथमिवाङ्गानि दर्शयिष्ये, कथं वेदं कर्म भवतीति मे हृ
दयं कम्पितम् । इदानीं पुनरेनं परित्यज्य लोकवृत्तान्तवीक्षणकार्येणा
स्थिरचिन्ताया अपि मम युगानीव दिनानि संवृत्तानि ।

२. किन्नालोकयति आर्यः । सकलमेव नगरं आर्यपुत्रस्य वशं-
वदमिव दृश्यते ।

चुम्बितुं स्वारित्यापि केवलं
कान्तकान्तवदनं विलोक्यते ॥ ६ ॥

अन्यतश्च, स्वेदः कपोले श्लथता दुकूले
किमेतदित्यालिगिरं निपीय ॥

दरानमत्कन्धरबन्धुराङ्गी
नूष्णीं कुरङ्गीनयनेयमास्ते ॥ ७ ॥

परस्परप्रीतिः—अज्ज पलिक्रमणेमु देवप्पासाआणं अवगाहनेसु
तित्थाणं कहाप्पसङ्गेषु पोलाणिआणं उज्जाणिआसु धम्मप्पउत्ताणं प-
लिक्रखणं वि तुल्ललोअणदंमणमेत्तकेण पलिक्रिखअ पहुवीतलम्मि तुए
जेव्व रज्जं करीआदित्ति संभावमि ।

व्यभिचारः—सत्यं, सकृदप्यस्मद्दर्शनग्राहिणो भजन्ति भक्तदा-
सभावम् । विशेषतश्चायमुन्मादजनको मधुमासः ।

निश्वासैः सममेधते मलयजो वायुर्दिनं दीर्घतां
संतापेन सह प्रयाति कृशतामङ्गैः समं शर्वरी ॥

पत्राणि प्रपतन्ति लोचनजलैः सार्धं वसन्तागमे

निर्गच्छन्ति वियोगिनां प्रतिवनं प्राणैः समं पल्लवाः ॥ ८ ॥

प्रिये ! तस्य तुरीये वयसि कृतोद्वाहास्य धनपालनाम्नो नाणक-
परीक्षकस्य पुष्पवता नाम वनितैतेषु दिनेषु किमाचोरा ? ।

परस्परप्रीतिः—ताए वि णिच्चं दह पंच जुआणा अणुरंजीअंदि

व्यभिचारः—किमसावसती संवृत्ता ?

१. आये ! परिक्रमणेषु देवप्रालादानां अवगाहनेषु तीर्थानां कथाप्र-
सङ्गेषु पौराणिकानामुद्यानिकासु धर्मप्रवृत्तानां परीक्षणमपि युष्म-
दलोचनदर्शनमात्रकेण परीक्ष्य पृथिवीतलमध्ये त्वयैव राज्यं क्रियते
इति संभावयामि ।

२. 'किमाचचार' इति 'ख' पुस्तके पाठः ।

३. तथापि नित्यं दश पञ्च युवानोऽनुरज्यन्ते ।

परस्परप्रीतिः—ण वखु अच्चरिअं ।

खज्जई पिज्जई मिठुं ठुरो प्पई ज्जोवणं विसमम् ।

णिक्खिवाहिअओ मअणां को अवराहो से वराईएँ ॥ ९ ॥

व्यभिचारः—सर्वमेतत्सुकृतं धनमात्रमालोक्य कन्यां प्रदातुः ।

अपि च—

पालितदलितवालः शुष्ककञ्जालजाल-

श्चलितगलितदंष्ट्रादन्तमालाकरालः ॥

लपनतरललालाश्वासहिकाजटालो

न भवति सुमुखीनां भोगयोग्यश्चितांशः ॥ १० ॥

पश्य तावद्गृहोऽपि सदनमसंभावयतः कलत्रं प्रतिदिनमुपपतिं
श्रावयति । यथा—

कान्तः शते विपणिशरणे स्वीयगेहे ननान्दा

इवश्रूर्मन्दा करणाविकला कापि सौधम्य कोणे ॥

वाणिज्याय इवशुभचरणाः पर्यटन्ति प्रवासे

दैवाच्चौरः प्रविशति गृहं कस्तदा वः सहायः ॥ ११ ॥

परस्परप्रीतिः—अज्ज णं वखु अममत्थेहि णादो वि दुव्वि-
णओ अदिढहिअअम्म भयं उप्पादेई ।

व्यभिचारः—एवमेतत् । पश्य—

कोऽप्येकार्का धनिकजरटः स्वा वधूमन्यसक्तां

दृष्ट्वा दण्डादपि नरपतः साहसाच्चैव वध्वाः ॥

१. न खलु आश्रयम्—

खाद्यते पीयते मिष्टं म्यधिरः पतिर्यौवनं विषमम्

निष्कृपहृदयो मदनः कोऽपराधोऽस्या वराक्याः ॥

२. आर्य ! न खल्वसमर्थज्ञातोऽपि दुर्विनयोऽदृढहृदयस्य भयमु-
त्पादयति ।

विभ्यत कोपाकुलितमतिरप्यप्रगल्भो नियन्तुं
निन्दत्येवं निजपरिणतिं केवलं दीर्घमायुः ॥ १२ ॥

(सविमर्षम्) अहो नु चरितमविनयवतीनाम्—

एताः प्रसन्नमनसः परकीयपुंसा
क्रीडन्ति दैववशतोऽनुचिते प्रवृत्ते ॥
मां वक्ति नर्मवचनं वसनाञ्चलं मे
गृह्णाति कोऽयमिति तच्च विडम्बयन्ति ॥ १३ ॥

अपि च, उन्मादयन्त्यपि कटाक्षसटाप्रसारै-

र्निर्भर्त्सयन्ति वनिताः कुतुकात् पुमांसम् ॥
दीर्घावगुण्ठनतिरोहितवक्त्रचन्द्रा
भावं कदाप्याभिनयान्ति पुनः सतीनाम् ॥ १४ ॥

अपि च, एतासु विपरतिरतोत्सुकासु—

सहसैव कम्पमुपयान्ति भूधरा-
श्चलतीन्दुमण्डलमथो मुहुर्मुहुः ॥
तरलीभवन्ति गगनेऽपि तारका-
स्तपसा जितं जितमहो मनोभुवः ॥ १५ ॥

(पुरोऽवलोक्य)

कुतो धौतं वासः पचनविधिपात्राण्यपि कुतो
न पानीयं पातुं वहति करकं मृण्मयमपि ॥
स्पृशन् गावः श्वानं श्वपचमथ विप्रं समतया
विदेशेऽप्येकाकी भ्रमति किल कोऽयं द्विज इव ॥ १६ ॥

परस्परप्रीतिः— वअस्स कोपि पच्छत्तियो विअ बह्मणो दसिई
एसो ।

व्यभिचारः— सत्यम्, प्रयागमार्गेणागतः पाश्चात्य एव, तदस्मा-

१. वयस्य ! कोऽपि पाश्चात्य इव ब्राह्मणो दृश्यते एषः ॥

द्वत्सस्यानाचारस्य वृत्तान्तं कलयिष्यामि । सिन्धुप्रान्तकाश्मीरकुरुक्षेत्रा-
दिषु तेन किं सम्पादितमिति ।

परस्परप्रीतिः— ऐसो वि तुमं पेक्खिअ इदो ज्जेव आअच्छेदि ।

व्यभिचारः— तदेहि द्वारवेदिकायामुपविशावः ।

(इत्युपवेशनं नाटयतः)

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो ऽनाचारः)

अहो शास्त्रसंगतिमन्तरेण पशुकल्पः पाश्चात्यो वर्णः सर्वोऽपि म-
या ऽनायासेन स्वाधीनतां नीतः । अपि च—

विश्वामित्रः श्वपलमहरत्पार्वतीशः कपालं

धत्ते, विष्णुर्मधुरबदरं भिल्लदष्टं चखाद ॥

लोपामुद्रासहचरमुनिर्वित्तलोभेन मांसं

वातापीयं, कथमिह पुनः पामराणां विवेकः ॥ १७ ॥

(गङ्गां दृष्ट्वा सविनयम्)

नास्त्यार्द्राकरणाय वस्त्रमधिकं शीतं तथा बाधते

न स्नाने ऽभिरुचिर्न चान्त्यजजनस्पर्शे मम व्यग्रता ॥

अस्नातं किल नात्र कोऽपि सहमा मां पश्यति प्रायश-

स्तस्माज्जह्नुसुते मया विरचितो दूरादयं तेऽञ्जलिः ॥ १८ ॥

(अन्यतः पश्यन्) अहो मूर्खब्राह्मणस्याचारः । यथायम्—

मुस्नातं श्रितनवधौतपट्टवस्त्रं

स्पृष्टोऽसाविति पृथुकं निहत्ति यष्टया ॥

चण्डालः स्पृशति मुहुर्विनिन्द्यकर्मा

क्रोधो मामिति किल नानुसन्दधाति ॥ १९ ॥

(पुनरन्यतो गत्वा) एते तावत्—

स्नात्वोपालिप्तभुवि कम्बलखण्डसंस्थाः

पट्टांबराणि परिधाय जपन्तु नाम ॥

१. एषोऽपि त्वां प्रेक्षयेत एवागच्छति ।

एषामपानविवरं रचितं विधात्रा

जन्मप्रभृत्यथ कथं शुचयः स्युरेते ॥ २० ॥

(पुरोऽवलोक्य) अये, कोऽप्ययं द्वारवेदिकायामुपविष्टः शिष्ट इव
दृश्यते, तदहमप्येतादृश एव भवामि । यतः,

स्मार्तः स्मार्तेषु विष्णोः स्मरणविधिपरो वेष्णवानां समाजे

शैवः शैवेषु शक्तेः परिचरणरतः शाक्तमार्गस्थितेषु ॥

तत्तद्धर्माभिसन्धि स्वयमपि सहसा संश्रितः कूटबुद्ध्या

सोऽहं लब्धावकाशोऽतिथिरनयजुषां दांभिकानां गृहेषु ॥ २१ ॥

(आकाशे)

भो भो धनिकाः !

अयाची श्रोत्रियश्चाऽस्मि भुज्यते स्वत आगतम् ॥

अद्यापि न प्रसिद्धोऽत्र तेनाहं मलिनः कृशः ॥ २२ ॥

(कर्णं दत्त्वा) किमुच्यते, गृह्यतामिदमनाहतं वस्त्रद्वयं परिधानाय
प्रावरणाय चेति ।

अनाचारः— भवतु, को विरोधा यद्ययाचितंमुपतिष्ठतीति ।

(परिधाय परिकामति)

व्यभिचारः— प्रिये ! नायं पाश्चात्यः, किन्तु मध्यदेशीयः को-
ऽपि स्नातकः ।

परस्परप्रीतिः— दीर्घसई ।

अनाचारः— (उपसृत्य) स्वास्ति भवतु ते ।

व्यभिचारः— नमो भगवतेऽभ्यागताय ।

परस्परप्रीतिः— भवतं पादवंदनं करेमि ।

अनाचारः— असंख्यपतिपुत्रिणी भव ।

व्यभिचारः— प्रिये ! कल्प्यतां पाद्यं मधुपर्कञ्च ।

१. दृश्यते ।

२. भगवन् ! पादवन्दनं करोमि ।

परस्परप्रीतिः—वअस्स जइ ण लूससि ता एदस्स पलिवखं
करेमि ।

व्यभिचारः—किम्प्रयोजनम् ? ।

परस्परप्रीतिः—जइ एसो सच्चसोत्तिओ जेव्व ता अह्माणं
सुहाविरोहं करिस्सदित्ति अम्हघरे से वसई ण हुविस्सदि जइ अम्हसरिसो
होदि ता अम्हेहि सद्धं चिरं विहलिस्सदित्ति ।

व्यभिचारः—भवतु का नाम हानिः ।

परस्परप्रीतिः—(स्वगतम्) केण उण उवाएण णं पलिविखस्सं !
होदु ताव, वकमेण अञ्जदाचारं कदुअ से मणं पाविस्सम् ।

(प्रकाशम्—वदनार्धप्रविष्टेन पात्रेण पानीयमार्पाय पीतशेषम्)

एदं पाओदअं गहेदु अज्जो ।

अनाचारः—युष्मत्पीतशेषेणाऽनाचारः खलु पाद्यविधिः ।

व्यभिचारः—भगवन्नैतदेवम् । गुर्जराः पीतशेषं पयः सोमकल्पं
कल्पयन्ति ।

अनाचारः—दृष्टमेतदन्यच्च ।

स्नान्ति द्वित्राः प्रातरुत्थाय केचित्

भोज्यं भोक्तुं सावकाशात्परं च ।

दैवं पिड्यं चानुतिष्ठन्ति वर्णा-

श्चर्माभोभिर्मण्डले गुर्जराणाम् ॥ २२ ॥

१. वयस्य ! यदि न रुष्यसि तर्हि एतस्य परीक्षां करोमि ।

२. यद्येव सत्यश्रोत्रिय एव तर्ह्यस्माकं सुखाविरोधं करिष्यति, अ-
स्माकं गृहेऽस्य वसतिर्न भविष्यति । यद्यस्मत्सदृशो भवति तर्ह्यस्मा-
भिः सार्धं चिरं विहरिष्यति ।

३. केन पुनरुपायेनैतं परीक्षिष्ये । भवतु तावत्क्रमेणाज्ञानाचारं
कृत्वास्य मनः प्रवेक्ष्यामि ।

४. इदं पादोदकं गृह्णात्वार्यः ।

व्यभिचारः— स्पृष्टाधरपात्रेण पानीयपानमपि प्रकारो मध्यदेशी-
यानाम् ।

अनाचारः—खादन्तीज्यामन्तरेणापि मांसं

विन्ध्यस्याद्रेरुत्तरस्यां द्विजेन्द्राः ।

आवृद्धं चाबालमास्वादयन्ति

प्रायः प्रीत्या दाक्षिणात्याः पलाण्डुम् ॥ २३ ॥

व्यभिचारः—ब्रह्मन्नभिज्ञोसि देशाचाराणां, तत्राभीरमालवादिषु
कः सदाचारः ? ।

अनाचारः—त्रैवर्णिकानां मरुमालवादि-

देशस्थितानामविवेकभाजाम् ॥

न भक्ष्यशुद्धिर्न च शौचबुद्धि-

स्तत्राऽलमाचारविधेर्विचारैः ॥ २४ ॥

व्यभिचारः—महाश्रोत्रिय ! समांसो मधुपर्क इति गृह्यकार-
मतम्, यद्यभिमतं तर्हि तथैवोपचरामि ।

अनाचारः—कलिवर्जे प्रथमपठितमेतत्, परन्तु यथा रोचते
तुभ्यम् ।

व्यभिचारः—(स्वगतम्) अनाचारोपजप्तस्येव द्विजन्मनश्च-
रितम् । (प्रकाशम्) भगवन् ! देवरापत्यमपि कलौ गर्हितं श्रूयते ।

अनाचारः—अस्ति स्मृतिः—अग्निहोत्रमित्यादि, परन्तु निर्मूला,
कथमन्यथा सन्यासोऽपि ।

व्यभिचारः—(निपुणन्निरूप्य) किं वत्स ! अनाचारस्त्वम् ? ।

अनाचारः—(सहर्षम्) किमार्यः (इति पादयोः पतति)

व्यभिचारः—वत्स ! दर्शनक्षणएव प्रत्यभिज्ञातोऽपि काल
विप्रकर्षेण न सम्यक्परिचितोऽसि । (इत्युत्थायालिङ्गति)

परस्परप्रीतिः—एतु दाव अंअवाल्लि वच्छो देअरो ।

(अनाचाग्रतथा वरोति)

परस्परप्रीतिः—(स्वगतम्) पंलपुलिसो इत्थिआणं बड्ढइ सुह-
साहणरसिओ । तत्थ वि पाहुणिओ देअरो जइ रहंमि हत्थगदो होई ।

अनाचारः—(आत्मगतम्)

स्त्रियः सन्तु स्वीयाः सुरतचतुराः काञ्चनरुचो

भवन्तु स्वाधीना जगति परकीयाः प्रतिदिनम् ॥

तथापि प्रोन्मीलद्वुलतररागाकुलहृदां

परारम्भोऽगम्याजनविरचितः कोऽपि सुखदः ॥ २५ ॥

व्यभिचारः—वत्स ! उचितं खलु समयेऽभ्यागतोसि, यदत्र
परमप्रियां भैरवीं यातनामुपभोक्तुकामो राजाप्यायातीति श्रूयते ।

परस्परप्रीतिः—(स्वगतम्) जइ एसां हत्थगतां भविस्सदि
ता णाभिप्पदस्सणत्थणोल्लासणच्चिउरसंस्वरणतिरिअदिट्टिपेक्खण महु
रालावणिककारणहासिदनिज्जणप्पदंममटाणपुत्तमुहचुंबणादिहि णिअ
वेहव्वं पारइस्समं ।

(नेपथ्ये)

भो भो नागराः ! प्रत्यामन्नो भूपतिरधर्मः । तथा हि—

भेरीणां प्रतिगमितप्रचण्डशब्दाः

श्रूयन्ते दिनकरमावृणोति रेणुः ॥

१ एतु तावदङ्कपालि वत्सां देवरः ।

२. परपुरुषः स्त्रीणां वर्धते सुखसाधनरसिकः । तत्रापि प्राघू-
र्णिको देवरां यदि रहसि हस्तगतो भवेत् ।

३. यदि एष हस्तगतां भविष्यति तर्हि नाभिप्रदर्शनस्तनोल्लासन-
चिकुरसंस्करणतिर्यक्कट्टिप्रेक्षणमधुरालापनिष्कारणहासितनिर्जनदे-
शसंस्थानपुत्रमुखचुम्बनादिभिर्निजबंधव्यं पारयिष्ये ।

४. 'अन्यरागाः' इति 'ख' पुस्तके पाठः ।

आश्चर्यं किल पिदधाति भूविभागान्
दृश्यन्ते गजपतिकेतवो विचित्राः ॥ २६ ॥

तेन हि-

आलभ्यन्तां विविधपशवः संक्रियन्तां गृहाणि
द्यूतक्रीडा भवतु भवने भाग्यभाजां समन्तात् ॥
आहूयन्तां तरुणगणिकाः कल्प्यतां पानभूमिः
प्रत्यानेतुं ब्रजतु सकलः पौरलोको नरेन्द्रम् ॥ २७ ॥

अनाचारः—समागत एव देवस्तत्प्रत्युद्गमनेन सम्भावयत्वार्थः ।

व्यभिचारः—प्रिये ! वाङ्मनःकायकर्माभिस्ते समुचितो देवरो-
पचारः

(इति निष्क्रान्तः)

(पुनर्नेत्र्ये)

स्कन्धे करं निवेश्याथ नगराद्दहिरादरात् ॥

काश्यामधर्मो नृपतिः पौरकार्यं समीक्षते ॥ २८ ॥

परस्परप्रातः—एह जावणलच्छावळ्ळारंदमुहचन्द देअर
सुलालमेण पढमं तुमं संतोमिअ पच्छा उवचलिस्सम् ।

अनाचारः—अये !

ममाक्रान्तस्य सुरया कृत्याकृत्यमजानतः ॥

पुरश्चपलचित्तस्य स्थातुं शक्यं त्वया कुतः ॥ २९ ॥

परस्परप्रीतिः—अहं वि मधुवारस्स विहेअत्तणं उवगदा रअ
णिं वा दिणं वा ण जाणामि, किं उण तुअ चरिदम् ।

अनाचारः—एहि तर्हि स्वेष्टं साधयावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

॥ विष्कम्भकः ॥

१. एहि यौवनलक्ष्मीविचलुरितमुखचन्द्र ! प्राघूर्णिक ! देवर ! सुरार
सेन प्रथमं त्वां सन्तोष्य पश्चादुपचरिष्यामि ।

२. अहमपि मधुवारस्य विधेयत्व प्राप्य रजनीं वा दिनं वा न
जानामि । किं पुनस्तव चरितम् ।

(ततः प्रविशत्यधर्मो विभवतश्च परिवारः)

अधर्मः—यद्यपि,

नापृष्टः कस्य चिद् बूयान्न चाऽन्यायेन पृच्छतः ॥

जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक आचरेत ॥

इति प्रसिद्धा पद्धतिः । किञ्च,

यदि चोरस्य जननी चाण्डालेन हता बलात् ॥

का हानिस्तत्र विदुषां तथाप्येतदपेशलम् ॥

इति विचारपरैर्जगद्बन्धुभिरस्माभिः स्वतएवोच्यते, भो जनाः !

चेतयध्वम् ,

न वा पीता तीत्रा प्रकृतिमधुरा जीर्णमदिरा

न च द्यूतक्रीडा सह कितवसङ्घर्विगचिता ॥

न वा वेश्या वेश्मन्यपि समुपहृता सकृदहो

वृथा वित्तं विप्रैर्जगति कुधियां लुण्ठितमिदम् ॥ ३० ॥

अपि च, अर्थवादश्रुतिनिर्णाशितमतिभिर्वैधेयैर्न संचितानि न
भुक्तानि धनानि ।

अपि तु —

पाण्डित्यं कविता कलाकुशलता शौर्यं तथाऽन्ये गुणाः

सन्तु प्राणभृतां तथाऽपि तइमे यैःस्युर्विना निष्फलाः ॥

तान्येतानि धनानि दैववशतो हस्तागतानि ज्वल-

त्स्वाहाप्राणपतेर्मुखे मखमिषान्निर्णाशितानि स्वयम् ॥ ३१ ॥

(स्मृतिमभिर्नाय सत्रमत्कारम्) अहो नु खलु चेतसि चित्रित इ-
षोपदेशो वत्सस्य कार्पण्यस्य । यथा—

यस्यां विष्णुस्त्रिभुवनगुरुर्नित्यमासक्तचेताः

क्षोणीपालाः समिति तरुणास्ते यदर्थं म्रियन्ते ॥

यस्यां लुब्धा कमलनयना यत्र मोहो मुनीनां

सैषा लक्ष्मीः स्वयमिव कथं नाश्यते बुद्धिशून्यैः ॥ ३२ ॥

(प्रविश्य)

दौवारिकः—जेदु जेदु लाजउलं, अपुव्वाए खण्डिदचिउराए
मणसिसणीए सहिदो कृडपुलाणिओ देव्वं पेक्खिदुं उवगदो दुआरि
चिट्ठिदि ।

अधर्मः—(स्वगतम्) यदा प्रभृति,

सत्सङ्गपुण्यवनतीर्थनिषेवणाद्यैः

सार्धं नृपेण तपसा प्रहितं पुराणम् ॥

वर्णाश्रमेषु विदधात्युपजापमेत-

च्छ्रुत्वा ममास्ति न रतिर्न मतिर्न निद्रा ॥ ३३ ॥

तदा प्रभृति सहानृतेन पुराणेद्वासनाय प्रेषितोऽयं ब्राह्मणः सत्त्व-
रमागतस्तस्मात्कृतकृत्यो भविष्यति । (प्रकाशम्) कुबद्धे ! प्रवेशयैनं,
चिरमारभ्य द्रष्टुं समुत्सुकोऽस्मि ।

दौवारिकः—ज देव्वो आणवेदि ।

(इति निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति कूटपौराणिको बालविधवा च)

पौराणिकः—

नवं वयो मूर्तिरनङ्गकल्पा

शृङ्गारसंभिन्नकथा ऽन्यदारैः ॥

व्यासास्पदं मिष्टभुजिक्रिया चे-

त्यनल्पभाग्यैः कृतिनो लभन्ते ॥ ३४ ॥

विशेषतश्च विश्लिष्टप्रियतमानां विरहोन्मादहेतुरस्मदीयकथाप्रस्ता-
वना प्रगल्भं प्रवर्षतु । सम्प्रति—

कल्लोलिन्यः कलुषसलिलाः कूलपातैः समन्ता-

त्क्षेत्रप्रान्तागचितवृतयः पाङ्किलो राजमार्गः ॥

१. जयतु जयतु राजकुलम् । अपूर्वया खण्डिताचकुरया मनास्व-
न्या सहितः कूटपौराणिको देवं प्रेषितुमुपागतो द्वारि तिष्ठति ।

२. यद्देव आह्लापयति ।

इत्थं रुद्धे जगति विधिर्द्धर्मशालाम्थपान्थान्

धारापातश्लथगृहगल्लंष्टपातो हिनस्ति ॥ २५ ॥

(विधवां प्रति) अयि तपस्विनि ! सहास्माभिस्तेऽपूर्वममागमः ।

क्वचित्पूर्वमपि श्रुतं त्वया धर्मरहस्यम् ? ।

विधवा — अह इ. कस्म वि बुधपुलाणिअम्म मुहागे मुदं मण.
अलं एदेहि जणहईजमुणादिहिं तित्थेहिं जई भवे अच्चुअम्य केहेत्ति ।

पौराणिकः — आ. तेन तत्र गङ्गेतिपद्यम्यानर्थः कृतः, वस्तुतां
यत्र दारकथाप्रसङ्ग अच्युतस्त्वैव सर्वाणि तयिनीति तस्यार्थः ।

विधवा — कइं विअ लेअविणिादअ कम्म माणिणा मलाहज्जाद ।

पौराणिकः - अयि केमल्लेवेर ! वलतपस्विनि ! किं जा
नाति लोकः स्तोतुं विगहितुं वा । पश्य —

लक्ष्मीलोभादुदधिशयने पद्मनाभोऽधिष्ठते

वार्णा कण्ठे त्रिभुवनपिता म्थपयत्येव नित्यम् ॥

गौरी देवो बहति सतत वामभागे महेशः

शङ्कारोऽयं त्रिगुणमहितो म शै किन्तु पूज्य ॥ २४ ॥

अपि तु पुराणेतिहासादावप्ययमेव स्माऽन्यार्हिततमः । यतः —

पीतो वह्निर्देवदहनकृद्भानुकन्याशयस्थो

दुष्टो व्यल सपादि दानितश्च दुःलभ्य कृतोऽद्रि ॥

एतन्नान्यत किमिव न विमोश्चित्रदेवुश्चरित्र

रामक्राडु लुलितन नम प्रयश शर्मणे तत् ॥ २७ ॥

१. कुर्वावर्धमशालात 'स्य' पुस्तक पाठः ।

२. लोष्टयानं इति 'स्य' पुस्तके पाठः ।

३. अथ किम्. कस्य त्रिदुवुवपौराणिकस्य मुख्वाच्छ्रुतं मयाऽल
मेतैर्जाह्नवीयमुनादिभिस्तार्थैर्यांश्च भवेदच्युतादारकथाप्रसङ्ग इति ।

४. कथमेव लोकविनिन्दितं कर्म स्वामिना श्लाघयते ।

५. 'रामक्राडालालतमिव न प्रायश शर्मणे तत्' इति 'स्य'
पुस्तक पाठः ।

किञ्च भवती पृच्छामः ।

मन्ति श्यामाः कमलनयना भुक्तिमुक्तिप्रदात्र्यो
हित्वा तामां गतिविलसितं प्रत्युन स्वीयचित्त ॥
मेघश्यामं कमलनयनं भावयन्तः कृतार्थं
ये मन्यन्ते स्वमपि क इव प्रत्ययस्तत्र तेषाम् ॥ ३८ ॥

(त्रिधवा शृंगारलज्जां निरूपयति)

पौराणिकः—(स्वगतम्) मामभिलषन्त्या इवाम्या दृश्यते चेतः

पश्यत्यधा वक्रयतीक्षणद्वयं

सन्नविभेदं कुपिता इमन्यपि ।

नैवोत्तर किञ्चन मां वदत्यसौ

स्वयं न धर्मस्य भिषेण पृच्छति ॥ ३९ ॥

प्रकाशम्) मुन्दरि ! त्वया निरन्तरमस्मदीयकथायामेव सन्निहि-
तया भवितव्यम् । किञ्चान्यत्र पुराणशालाया गन्तुं नायनवसरोऽस्ति । यतः,

निष्काम्यन्ता पुरस्तात्कथमपि पशव सम्पदः साहयन्तां

वार्यन्तां धावमाना मुहुर्गिह शिशवः स्थीयतां सावधानैः ॥

जल्पस्त्वेव वणिञ्च उरुथपटविगलत्कच्छहस्तेषु तूर्गं

धाराभिर्वीतमूला कृतकटुकम्वा मृतलं यति भित्तिः ॥ ४० ॥

अपिच, नीतां दृग्ं जलग्रयवशु कोऽपि वृद्ध प्रणाल्या

अष्ट सोऽयं स्वान्तिनचरण पिच्छलेत्तुङ्गदेशान् ॥

पङ्कालिप ननकमपटोऽन्य पत्तिव्योऽन्यतोऽय

दृष्ट्वैत्य नमामि सुखिनः सौधसम्या इमन्ति ॥ ४१ ॥

तस्मादेकाग्रभावोऽनैव विधीयतम् ।

(इति पत्रिकामति)

अधर्मः—(निर्वर्ण्य)

आकर्णोल्लासिकाश्मीरजहिमकणिकाघृष्टपाटीरलेपः

सूक्ष्मं वासो वसानः प्रकटितविविधव्यासविद्यावलेपः ॥

मञ्जिष्ठारक्तपट्टाम्बरकलितकथापुस्तकः कोकशास्त्रे

सङ्गीते च प्रवाणः सुम्बयति विधवाः कृत्पौराणिकोऽयम् ॥४२॥

सर्वथा चायमनुतिष्ठति निदेशम् । यतः,

प्रसन्नमतिसम्मितं वदनपङ्कज नेत्रयो-

मतेर्विविधविभ्रमाः स्फुरितसुन्दरान्तोऽधरः ॥

सबाहुलमितत्त्वराप्रसरणं पुरः पादयो-

नरम्य कृतकृत्यतां वदति वाग्बिलासं विना ॥ ४३ ॥

पौराणिकः—(उरसृज्य) स्वस्ति स्वस्ति परमेश्वराय ।

अधर्मः—स्वागतम् ।

पौराणिकः—देवं ! प्रणतिरिलातलमालिन्यनृत्यम् ।

अधर्मः—कुशलम् ? ।

पौराणिकः—देवकृपया ।

अधर्मः—केदानीमधिवासोऽनृत्य कनिष्ठम् ।

पौराणिकः— सर्वत्र ।

अधर्मः—साम्प्रत किमनुतिष्ठति ? ।

पौराणिकः—इदानीं हि.

कृत्वादेरेण हृदये पदमुत्तमानां

वाम विधाय निभृतं वःनारविन्दे ॥

अष्टादशापि शनकैर्व्यवहारपदा -

नाक्रम्य विश्वमनृतं स्वरतं करोति ॥ ४४ ॥

१. गतिर्विविधविभ्रमेति 'ख' पुस्तके पाठः ।

२. देवप्रणतिरिलातलमालिन्यानृत्येति 'ख' पुस्तके पाठः ।

अधर्मः— केन क्रमेण जगदाक्रान्तं युवाभ्याम् ? ।

पौराणिकः— देवनिदेशात्प्रस्थितयोगवयोः किञ्चित्कालं प्रथ-
मतः काश्यां वसतिरासीत् । ततश्चात्र निश्चलं पादमाघाय
शनः कलिङ्गकामरूपकाश्मीरकाम्बोजकर्णाटककौङ्कणमहाराष्ट्रमगधमान
टमत्स्यमालवमलयमिंहलशृगमेनमिन्धुमौराष्ट्रमौवीरशाल्वपुलिन्दपारसीक-
पाञ्चालपाण्ड्यभाजजाङ्गलयवनवर्गवङ्गविदर्भवैदहगान्धारगौडगुर्जरनेपाल
लाटान्ध्राङ्गहणद्रविडेपु स्थितिं विधाय पुनरपि परमप्रियं गुर्जरमण्ड-
लमावाभ्यामाश्रितम् ।

अधर्मः— तेषु देशेषु कः समाचारः ? ।

पौराणिकः—

पर्जन्य स्वण्डवृष्टिं वितरति जगती स्वरूपमस्या तरुण्यो
भर्त्रे उह्यन्ति मुख्याश्रमगततरुणाः कामयन्तेऽन्यदारान् ॥
पुत्राणां प्रेम्णुष्ये प्रभवति जनकः क्रोधलोभापजपाः
क्षोणीपाला सचैव प्रतिदिशमटवीं घातुका लुण्ठयन्ति ॥४५॥

अपि च, अत्राम्माकमेकः संशयः । यथा—

स्रोतस्विन्यो विरलसलिलाः साधवो मन्दभाग्या
नानाभागान्भर्जात च खलो भूरुहोऽल्पं फलन्ति ॥
निर्मर्यादाः कुलयुवतयो पूज्यते दम्भयुक्तः
सर्वं चेतत्तव विलसित देव ! किं वाऽनृतम्य ॥ ४६ ॥

अधर्मः— आः, कोवाऽनृतस्याऽम्माक च विशेषो येन संशया-

काश । यतः—

एकः स्वभावो न पृथक् चरित्रं
भिन्नाऽमिधा वस्तुनि नास्ति भेदः ॥
धर्मस्य सत्यस्य यथैकमत्यं
तद्वन्ममात्माऽनृतमस्य चाहम् ॥ ४७ ॥

पौराणिक. —

दारिद्र्याय ददाति धैर्यमधिकं रोगान्समाश्वासय-
त्यानन्दस्य जलाञ्जलिं विरचयत्यम्नं नयत्युन्नतिम् ॥

दाक्षिण्यस्य करात नाशमानशं वेश्वासमाभीषय
त्येवं देव ! किलानृतस्य चरितं प्रोक्तं समामान्मया ॥ ४८ ॥

अधर्मः—किं तवोपकृतमनेन ? ।

पौराणिकः—इतोऽप्यन्यात्किमुपकर्तव्यम् । यतः—

वैधेयानां सभायामनधिगतनयो मादृगत्यादरेण

स्वत्पादाढजप्रतापोपनतत्रलभस्यानृतस्य प्रसादान् ॥

यत्किञ्चिद्द्रव्यपत्रं पाठितमपाठितं यादृशं तादृशं वा

धृत्वा पाणौ समग्रान्कथयति सन्तं भारतादिप्रबन्धान् ॥४९॥

अधर्मः—स्वत एव विज्ञं भवति. शिक्षा पुनरुक्तप्राया । तथा-
पि कलेर्मम चाऽद्विज्ञानामाख्यानानि भारतादौ सन्ति । तेषां त्वया स्व-
प्नेऽपि न म न ग्रह्यमिति पुनरवधानाय स्मर्यते ।

पौराणिकः—कं वा कले. प्रतिकृत्वा ।

अधर्मः—आः किन्न जानामि. सर्वं गजर्षयः संक्षपतस्तत्रा-
पि न वेदंत—

भीमात्मजा नलनृप मुकृताङ्गजन्मा

कर्कोटकः फाणिपतिस्तनयाऽचलस्य ॥

गमोऽग्रणीगुणवतामनुपर्णनूपः

संकीर्तनात्कलिसलं दलयन्त्युर्दीर्णम् ॥ ५० ॥

पौराणिकः— किं वा द्रुह्यन्ति दवाय ।

अधर्मः—

अख्यातं पृथुनलमार्गवार्जुनानां

कौमल्योदग्भवमंतर्हत्यायुवस्य ॥

१. तनयाचलायाः इति 'य' पुस्तके पाठः ।

राजर्षेर्हृदयमुत्रः शकुन्तलायाः

पापस्य प्रथमार्गिपुर्जगत्प्रसिद्धः ॥ ५१ ॥

पौराणिकः— राजन ! एते मम श्रुतपूर्वा अपि । अहं तु—
संगीतगान्धर्वविवाहशास्त्र-

कान्ताचरित्रैः श्रवणे स्थितानाम् ॥

स्त्रीणा समाजं विविधैर्विलासैः

मनाल्लसैः समयं नयामि ॥ ५२ ॥

अधर्मः— दैवाद्दैविकः कश्चित्तत्र समायाति ? ।

पौराणिकः— आयात् नाकिमवानाद् गुरुगीश्वरोऽपि

वाचामसौ परिकरं मुहृदं कर्गेतु ॥

व्याख्यानमाग्रदकृतं किल दुर्विदग्धै-

दृगीकर्गेतु स कथं चतुराननोऽपि । ५३ ॥

अधर्मः— सम्यक् स्वल्पं पुगणमुद्रामितमिति त्वदुक्त्याऽनुमीयते ।

पौराणिकः— अस्म भिस्तु चक्षुषं न दृष्टं तथापि इति किंवदन्ती
निष्ठति —

वेदान्ते धर्मशास्त्रे परिणतमतयो न्यायशास्त्रे प्रहीणा-

काव्यालङ्कारगोष्ठीष्वपि रमिकतमा नाटकाख्यानदक्षाः ॥

काव्यं कर्तुं प्रगल्भाः प्रतिपदमपि ये भावयन्ति स्वचतुर्ध्या

तेषा वक्त्रे पुगणं निवसति सकलं मेतिद्वामं नेन्द्र ॥ ५४ ॥

अधर्मः— अस्तीदानीमपि धर्ममूलशेषानच्चतुर्दशविधाविघाता

य मौढ्यादीन्प्रेषयामः । यतः—

जाड्यप्रमादविक्षेपव्यसङ्गैर्विकलीकृता ॥

विद्या स्थास्यति नैकापि क पुनस्ताश्चतुर्दश ॥ ५५ ॥

विद्याया अनुदयकारि तत्र जाड्य-

मभ्यासप्रशमनकारणं प्रमादः

१. गुरुगीश्वरी वा, इति 'ख' पुस्तके पाठः ।

विक्षेपो रिपुरखिलैकवाक्यताया।

व्यासङ्गः प्रभवति विस्मृति विधातुम् ॥ ५६ ॥

(नेपथ्ये)

देव ! त्वर्यताम्, कल्पितपानभूमिर्देवी भैरवीयातना वासकस-
ज्जाकर्षणमहाराजं प्रतीक्षते । उपस्थितश्च गणकावेदिता मूर्धनः ।
सम्प्रति हि—

द्रुतपतदाहिमांशुभ्यन्दनाऽर्वत्सुगधो-

च्छर्वसितविविधधातुब्रानरेणृत्करेण ॥

ह्युरितामिव विहायः सान्ध्यमर्षैर्विचित्र-

र्वरुणदिगवलायाः संश्रयत्यम्बरत्वम् ॥ ५७ ॥

अपि च, वासगन्तसमये समुपेतां

पाशपाणिदिशमाश्रितरागाम ॥

कुङ्कुमारुणकैरिव लिम्पन्

दृश्यते कमलिनीहृदयेण ॥ ५८ ॥

अधर्मः — (विलोक्य साकृतम्)

वेदमूर्तिरपि रागमाश्रित

स्तेजसा निरिगपि मृशंस्तपः ॥

अम्बरं परिदरम्बल-करः

काश्यपः पतति वारुणा मज्जन् ॥ ५९ ॥

तद्वयमपि चिग्विप्रयोगविमनस्का देवी सम्भावयामः ।

(इति राजा अपौराणिको निष्क्रान्तः)

इति श्रीभृदेवशुक्लविर्गाचत धर्मविजयनाम्नि

नाटके द्वितीयोऽङ्कः ।

तृतीयोऽङ्कः ।

(यतः प्रसिद्धिं प्रहास्यशास्त्रात्कृत्य भेदवन्नेवात्मानं
व्याप्य इत्येव पण्डितवदन्ति)

पण्डितमद्भतिः——हा मातरश्चतुर्दश विद्याः । हा सखि कविते !

कथं पितृ भवतीनामानन धोऽह्नाणि

प्रसरदमृतवाणीव मनावर्भित नि ॥

निविधजनमहाजेऽथ पि न कुरु कर्त्तुं

हताविधिकल्पिताऽहं जीवित धारयिष्ये ॥ १ ॥

(उच्यते तस्मात्तस्य वा तस्य विदुः कश्चिन्मन्त्रिण्यप्युच्यते चान्ता परीक्षा)

परीक्षा — माह किंति अकुलीभूता जपाघातं करोमि ।

(हाहा इत्येव उच्यते इति)

पण्डितमद्भतिः—सखि ! मा स्वस्तु मा मन्तापय ।

परीक्षा—अप्यणोः भ्रमं कुरुति ।

पण्डितमद्भतिः

वेदान्तोऽतनवाप शिक्षयस्व तावन्ती मन्त्रिक्षिकी

मिद्वान्तः तपिलन्थ तोऽति विलसत्यन सपानञ्जल ॥

मीमासा विरताऽङ्गनाहविकला यदमृतं यदमृतं

साहित्यं पिहितं द्विनेपिण ! द्विने न जीवता मेऽनुता ॥ २ ॥

परीक्षा — माह ! तदात्र तुद्वन्नामतराण्य तुण्य वेभ्रविणिदिअं
सम्भे ण जुज्जइ ॥

पण्डितमद्भतिः —सखि ! अम्बानीनविता न किमकार्यम् । यतः—

पार्श्वन्यतनुच्चरविततटाव्य त ससिन्धुव ।

यद्यद्द्वितमात्मनःश विद्या तत्तन्वात्परठवान ॥

१. सखि ! किमिति, अ कुलीभूताऽऽमघातं करोमि ।

२. आत्मनो वेदनां कथय ।

३. सखि ! तथापि श्रुतधर्मशास्त्रया त्वया वेदविनिन्दितं कर्म न
युज्यते ।

शोकाक्रान्तविवेकशून्यहृदयो ऽपक्रान्तशास्त्रस्मृतिः

शक्त्याद्यौरसपुत्रनाशविवशो विद्वान वसिष्ठो मुनिः ॥ ३ ॥

परीक्षा — सहि समस्सस २ एहि दाव अण्णसामो जं कंहिवि
ठानंमि विज्जा णिलीअ द्विदा हुंवं ।

पण्डितमङ्गतिः— सखि ! अतःपरं किमन्वेषणीयम् ।

अन्विष्टं तदपि सदो नराधिपानां

विद्यार्थी प्रतिमठमादरेण पृष्टः ॥

भट्टानामुदवसतिं विविच्य दृष्टं

विद्यायाः पदमधुनापि नोपलब्धम् ॥ ४ ॥

परीक्षा -- तह वि एकेकम्म भवणंगणं पविसिअ पेक्खम्म, एहि
दाव तुमं पि ।

(इति पण्डितमङ्गति समादाय परिक्रामति)

पण्डितमङ्गतिः -- सखि ! कोनु ग्वल्वमौ कुण्डलाद्भामितकपोलम
ण्डलो विपमवैभवगर्वग्वर्वीकृताग्वण्डल. पण्डितमन्यः ।

परीक्षा— ओखधकण्डनविमट्टुलहत्या कोवि वेज्जां विअ
दीमई ।

पण्डितमङ्गतिः -- एतं पृच्छाव ; कदाचिदुपलभ्येतायुर्वेदगन्धः ।

(ततः प्रविशति वैद्यः)

वैद्यः — यदाप्रभृति जाड्येनोपालब्धोऽस्मि यत पुरुषायुपजीविता
जनास्तत्र तत्रैवोपेक्षा मूलमिति, तदाप्रभृति --

१. यापक्रान्तशास्त्रस्मृतिः, इति 'ग्व' पुस्तके पाठः ।

२. सखि ! समाश्वसिहि २ एहि तावदन्वेषयामः यत् कस्मिन्नपि
स्थाने विद्या अन्ताय अस्थिता भवन् ।

३. तथाप्येकैकस्य भवनाङ्गणं प्रविश्य पश्यावएहि तावत्त्वमपि ।

४. औषधकण्डनविमंष्टुलहस्तः कोऽपि वैद्य इव दृश्यते ।

किमिति दिनमभोजी स्वस्थतां याति कम्मा

त्किमु पतति न खत्वापञ्चरे पुष्टदेहः ॥

कथमिव तरुणानां नास्ति रोगः सदेति

व्यथयति नितरां मे मानसं कापि चिन्ता ॥ ५ ॥

परीक्षा—सहि जुरिदा विअ खणं होहि णं पलिस्विस्सम्

(पण्डितसंगतिः तथाकरोति)

वैद्यः—यद्यपि,

बिस्वस्तनी वारिदकेशपाशा

घान्यप्ररोहाकलितावतंसा ॥

विश्वातिसारा नलदप्रचारा

न स्मर्यते सांपे मयाऽद्य विद्या ॥ ६ ॥

तथापि, मृतम्यायुः पूर्णं परमिति चिरातङ्ककलिते

हरेरिच्छा सद्यो ज्वरजुषि परश्वोऽयमगदः ॥

गुणोऽयं पुष्टेषु त्रिकटुगुटिकानामिति वचो-

विलासो मे विद्यावलमविदिते साहसमपि ॥ ७ ॥

(इति परिक्रामति)

परीक्षा—(उपसृत्य, सप्रमाणोऽयमिति तं पृच्छति) भावमि-
स्सर इअं णो पिअसही वलीअं कखु संतावं अणुहवहि, ता से उवाअं
कहेदु अज्जे ।

वैद्यः—(स्वगतम्)

ज्वराङ्कुशाद्यैः सविषप्रचारै-

र्ममोपचारैः शतशो म्रियन्ते ॥

तथापि मोहोऽयमहो जनानां

मद्येव वैद्योऽयमिति प्रतीतिः ॥ ८ ॥

१. ज्वरितेव क्षणं भवैन परीक्षिष्यामि ।

२. भावमिथ ! इयं नः प्रियसखी बलवन्तं खलु संतापमनुभवति,
तर्हि अस्या उपायं कथयत्यार्यः ।

(प्रकाशम्) सुन्दरि !

चूर्णं कषायो गुटिकावल्लहः

पक्कश्च सन्दिग्धचिकित्सितानि ॥

आरोग्यकारि उवर्गितस्य शोघ्रं

तप्तागमेनाङ्गनमकमेव ॥ ९ ॥

पण्डितसङ्गतिः - - कस्मिन्नियन्धेऽध्ययनं भवतः ? ।

वैद्यः - - आः,

भात्रेयपत्रेऽपि न दत्तनेत्रे

रीतिने हारीतमुनेरधीता ॥

न मुश्रुतस्य श्रुतवान् श्रुतिं वा

स्वतोऽस्मि वैद्यश्चरकानभिजः ॥ १० ॥

पण्डितसङ्गतिः - (सदासम् ब्रह्मन्नेतन्नव चिकित्सिनोपदेशोऽपि
पिगुणयति । (पराक्षं प्रति-जन्मनि रुम्)

कः प्रातजानात्येनं सखि !

कुर्यादुपक्षां क्वचिदायुष श्रय

प्रतीक्षते मृत्युगपि स्वयं क्वचित् ॥

आरोग्यभाजोऽपि जनस्य जीवितं

हस्यकस्मात्तरे ततोपधम ॥ ११ ॥

परीक्षा - - अतो कस्य महावेजो एषो ।

पण्डितसङ्गति - - अथ किम् ।

परीक्षा - मुमंगदि वा पिअसदी तस्य वेजस्य जम्म दिट्ठिपे

पडिओ दीहगेअकलिदेवि कंचनकलेवरो जेव संवुत्तो ।

१. अतः खलु महावेद्य एव ।

२. स्मरति वा प्रियसखीः तस्य वैद्यस्य यस्य दृष्टिपथे पतितः
दीर्घरोगकालिनाऽपि काञ्चनकलेवर एव संवृत्तः ।

पण्डितमङ्गतिः -- कथं विस्मरामि पुराणधन्वन्तर्गयकृतश्रमं तं
महापुरुषम् ।

गुल्माऽरण्ये पर्वते गण्डमाला
कुष्ठं हृद्दं शूलमीशानपाणौ ॥
चित्रे पाण्डुः कृष्णपक्षे क्षयोऽभू-
द्यस्मिन्वैद्ये मीनवर्गः सरोगः ॥ १२ ॥

परीक्षा - लम्बपत्तदस्थो को णु क्वतु एमो इदो अद्विवद्वई ? ।

पण्डितमङ्गतिः -- प्रायेण गणक इव दृश्यते ।

(ततः प्रविशति गणकः)

गणकः -- आजन्मभिद्भप्रमादपरवशतया मुहूर्तमपि न जानीमः,
किमुत गणितम् . तथापि देशान्तरीयपण्डितैः,

पञ्चाङ्गपत्रे प्रकटीकृतानां
श्रुत्वा गतिं स्वचरतारकाणाम् ॥
सम्भावितं प्रश्नमनुब्रुवन्तो
ज्योतिर्विदो केऽपि त्रयं पृथिव्याम् ॥ १३ ॥

पण्डितमङ्गतिः -- (उपसृत्य सप्रणामम्) भगवन्कुत्राऽध्ययनं
भवतः ? ।

गणकः -- प्रश्नग्रन्थे ।

पण्डितमङ्गतिः - (जनान्तिकम्)

शिरोमणिभूतभविष्यबोधे
वीजस्थितिः कण्ठगरत्नमाला ॥
लीलावती दृष्टिपथे न यस्य
ज्योतिर्विदेषः प्रथमाश्रमस्य ॥ १४ ॥

१. लम्बपत्तदस्तः को नु खल्वेव इतः अभिवर्त्तते ।

६ धर्म०

परीक्षा—मण मे चमकालं पेक्विअ पलिविखदो, ण वखु स-
च्चजेइमिओ किन्तु कोवि णख्वत्तसूचओ हुविम्मदि ।

पण्डितमङ्गतिः—(गणकं प्रति) भगवन् ! एकं प्रश्नविषय
ब्रूहे ।

गणकः—भावमन्धिफलदा नभश्चगः

करसौम्यग्वगदृष्टयो मिथः ॥

द्विःस्वभावमपि लग्नमाहितं

सिद्धिमेप्सति परं न निश्चयः ॥ १५ ॥

पण्डितमङ्गतिः—भगवन् ! अवग्रहेण पीड्यतेऽयं जनस्तद् ब्रूहि-
पञ्चन्यवार्ताम्

गणकः—(स्वगतम्) अत्रापि स्वाध्ययनानुसारेण संशयित-
मेवांतरं वदिष्यामि । (प्रवागम्)

धान्येश्वरेऽस्ति कुञ्जनि अनिगठःपाता

दग्धानि कानि चिदृङ्गन्यगलच्च गर्भे ॥

केषु च्छिदात्मगणितेन तथापि मन्ये

वृष्टि विधाम्याति भवन्क्षितिजन्तवार ॥ १६ ॥

पण्डितमङ्गतिः—(परीक्षां प्रति) सखि ! सर्वथैव,

रम्याऽऽश्लेषान्तगर्भा मृगसमनयना पद्मसम्पर्धितस्ता

चित्राक्रान्तं च वस्त्रा श्रवणपुमालसकृण्डलाऽदृष्टपूर्वा ॥

जानज्येष्ठा विशग्वाव्रतमदनतरेमृत्तो रेदिर्णा सा

सर्वक्षदिष्टपद्या विगतिमुपगता कापि वेदान्तविद्या ॥ १७ ॥

परीक्षाः—सैहि ! एहि दाव अण्णोसामो ।

१. मयाऽन्य चमन्कारं दृष्ट्वा परीक्षितः । न खलु सत्यो ज्योतिषी
किन्तु कोपि नक्षत्रगुचको भाः प्यति ।

२. सखि ! एहि तावदन्यतोऽन्वेषयाव ।

पाण्डितमङ्गतिः—

भूगोलः मलिकधिसंवृतो व्यलोकिके

प्रश्नेनाप्यधिकलितो ऽग्विलः स्वगोलः ॥

सिद्धान्तागमगणिना गवेषणायाः

केदानीं जगति मुदुर्लभा ऽङ्कविद्या ॥ १८ ॥

वैद्यः—(अवरो म्य) अये चिरेण दृष्टः प्रियसुदृढैवजः ।

गणकः—(उपसृत्य) अपि मुस्विना मिश्राः ! ।

वैद्यः—अत्र विशेषण ।

गणकः—नचेत्कार्यातिपातोऽन्यस्तर्हि धर्मशास्त्रविषयप्रश्नाय
स्मार्तशुक्लसदन गच्छावः ।

वैद्यः—सावकाशोऽस्मि । (इत्युत्तिष्ठति)

परीक्षा—(सहर्षम्) तस्य सद्ने धर्मशास्त्रविद्या भविष्यति ।

(इति सद्यः परिक्रामन्ति)

(ततः प्रविशति स्मार्तः)

स्मार्तः—विक्षेपस्यागङ्गसेविना मया न कोऽपि दृष्टो निव-
न्धस्तथापि—

व्रतवन्धविवाहसद्विधिज्ञः

श्रुतवानाहिककर्मपुस्तकेषु ॥

स्वयमस्मि च पाण्डितस्य पुत्रः

किमसाध्यः स्मृतिनिर्णयोऽधुनेति ॥ १९ ॥

(इति परिक्रामति । उपसृत्य सर्वं प्रणमन्ति)

स्मार्तः—स्वागतम् । (इत्यभिनन्दति)

गणकः—ब्रह्मन् ! प्रथमोत्पन्नगर्भाणां कदा सीमन्तः ? ।

१. प्येवकलित, इति 'ख' पुस्तके पाठः ।

२. श्रमवानिति 'ख' पुस्तके पाठः ।

३. किमसाध्यः स्मृतिनिर्णयोऽधुना मे, इति 'ख' पुस्तके पाठः ।

स्मार्तः -- मासि षष्ठेऽष्टमे वा ।

पण्डितमङ्गतिः -- भगवन् ! सीमन्तः क्षेत्रसंस्कारः सकृदेवानुष्ठेयः

स्मार्तः -- षष्ठेऽष्टमे वा मासि भीमन्त इति याजवल्क्येन वा-
रद्वयमाज्ञप्तः ।

पण्डितमङ्गतिः -- अस्या स्मृतौ कालस्य विकल्पो न समुच्चयः ।

स्मार्तः -- (स्वगतम्) अनधीतशास्त्रस्य ममाप्यत्र सन्देहः ।

(प्रकाशम्) क्वचिदपि विकल्पः क्वचित्समुच्चयोऽपि ।

परीक्षा -- (जनान्तिकम्) कावि मुख्या विअ दीमई णसो णं
पुच्छेहि दाव विण्णादसत्थो णवेति ।

पण्डितमङ्गतिः -- ब्रह्मन् ! कापि बाला त्वया दृष्टा ! ।

स्मार्तः -- किमाचारा सा ! ।

पण्डितमङ्गतिः --

या मानवी कोकिलकृजितम्बरा

मिताक्षरावद्धवचोमन्त्रदरा ॥

काऽप्यत्रिजन्माननदक्षदर्शना

पाराशरीति स्मृतिभारिगामिन ॥ २० ॥

स्मार्तः -- न ग्वलु माऽस्माक कदापि दृष्टिगोचरा ।

परीक्षा -- (संगोपम्) अविण्णादधम्मसत्थो किंति लोअं विप्प-
तारोसि ।

स्मार्तः -- आः पण्डितं मन्ये ! अस्मदायतानपादरप्येव निर्णा !

वद्विजन्म गमितम् । अपि च --

न्यायः स्मृत्योर्विरोधे क्वचिदपि बलवानर्थशास्त्राद् बलीयः

१. च, इति 'स्व' पुस्तक पाठः ।

२. कापि मुखं इव दृश्यते एषः, एतं पृच्छ तावद्विज्ञानशास्त्रं
नवेति ।

३. अविज्ञातधर्मशास्त्रः किमिति लोक विप्रतारयासि ।

काप्युक्तं धर्मशास्त्रं कचिदपि वचने देशभेदाद्यवस्था ॥

वाधो ऽन्यास्मान्विपक्षे कचिदपि गदिनो धर्मकल्पे विकल्प-

स्तेनैवं वाक्यभेदात्समुच्चि ! न नियतो धर्मशास्त्रार्थ एकः ॥ २१ ॥

पण्डितमङ्गतिः — (साव्रतम्)

दिगन्तसंयक्तानितान्तपण्डित-

प्रगल्भवाणीविमर्लाकृतश्रुतेः ॥

विरुद्धशास्त्रार्थविडम्बनाभृता

त्वया समुत्पादि ममापि संशयः ॥ २२ ॥

परीक्षा — सहि ! अण्णादधम्मसत्थमग्गस्स एदम्म अज्जाणमि-
स्सस्स पत्तावेदण अप्पणा जाणत्तणं किंति संसअट्ठमिदं कलेसि ।

पण्डितमङ्गतिः — साग्नि ! धारय माम् ।

तिग्म्यति तिग्मि दृशोर्विलामान्

दहति हृदन्तकथां च बान्धवानाम् ॥

जनयति जडयो प्रयत्नमान्द्यं

कर्मापि विवेकगपाकरोति शोकः ॥ २३ ॥

परीक्षा — समम्मम समम्मम ।

पण्डितमङ्गतिः — किं करोमि क्व गच्छामि ? ।

आचरे प्रथमार्थव्यवहृतिप्रार्थाप्यशालिन्यलं

प्रायश्चित्तगतं मृतस्य नितरामावेदयन्ती स्वयम् ॥

कालजानवर्ती विपाककुशला सत्कर्मणां सद्गता

सा कान्ता श्रुतिवर्त्मगामिनयनप्रान्ता ऽधुना नेक्ष्यते ॥ २४ ॥

१ 'समुदपादि' इति युक्तम् ।

२ साग्नि ! अज्ञातधर्मशास्त्रमार्गस्यैतस्याज्ञानमिश्रस्य प्रलपि-
नेनात्मनो ज्ञानृत्वं किमिति संशयदूषितं करोषि ।

३. बान्धवीनामिति 'ख' पुस्तके पाठः ।

४. समाश्वासाह, सामाश्वासिहि । ५. जनस्येति 'ख' पुस्तके पाठः ।

स्मार्तः—(गणकं प्रति) सखे ! इदं कृत्याद्वयं कृतः समु-
पाजितम् ।

पण्डितमङ्गतिः—किमपगद्धमावाभ्यां येन परीक्षणमात्रप्रयो-
जनेन प्रश्नेनोद्दिग्तामि ।

स्मार्तः—आः संमारुध्यवहारानभिज्ञे !

भवति गुणगणाभिमानभाजा-

मपि सहसा प्रतिमानिगसहेतुः ॥

सदमि विद्युत्संश्रितं कृतं य-

त्न कथमजन्त्रवधः परीक्षणं तत् ॥ २१ ॥

गणकः—(श्रुतिमभिनाय) अये ! दक्षिणभ्यानातिम्येव कथमक-
स्मात्स्वरः ! ।

स्मार्तः—(विमृश्य) आः ज्ञातम् . एकोद्दिष्टमे जनाभावास्वस्थक-
लेवगतया व्याकुलान्तःकरणः सावधे ज्ञायेतायाः -

पत्न्या नितम्बमभिमृश्य शिरे भ्रमेण

किं केशपाशविकला मृतमर्तुकंयम् ॥

इत्थं विषण्णहृदयः अयने निषण्णा

हा पुत्र ! मातरिति रोदिति वैदिकोऽयम् ॥ २६ ॥

परीक्षा—सहि ! एहि दाव तस्म रुदन्तस्म ह्यदमस्म घग्मि वे-
ओ हविस्सदि ।

पण्डितमङ्गति —निग्विन्नजनमदनीयचरितं न अकनोभ्यवला
कयितु नं दृग्बन्ध महापुरुषम् । यतः,

शिक्षाविदीनां न च कर्मकल्प

उल्लन्तोऽनुमद्धं न च यन्निमुक्तम् ॥

१. स्मार्तस्येवेति 'स्य' पुस्तके पाठः । ।

२. एहि तावत्तस्य रुदन्तश्चान्दसस्य गृहे वेदो भविष्यति ।

३. साख ! इति 'स्य' पुस्तकेऽधिकम् ।

भग्नसन्धिविकल्परंगेण

दृष्टोऽपि वेदः गदयं दृशति ॥ २७ ॥

परीक्षा — सीहि ! अवहेहि मन्दमधुरं पाणिनीयसद्वे। विअ
मुणीअदि ।

पण्डितमङ्गतिः — अष्टाध्यायीमात्रं भविष्यति न पुनः प्रमाद-
पराभूते जगति महाभाष्यम् ।

परीक्षाः — कहं विअ ? ।

पण्डितमङ्गतिः —

अभिनवरमभागक्रान्तिभागाङ्केषु

प्रकटितगुणवृद्धिर्यस्मिन्मन्धिरचाग ॥

सास्त्रि ! कथमलमानां स्वादनीचप्रक ग

विषधरवदनात्था कापि पीयवधाग ॥ २८ ॥

स्मार्तः — किमुद्दिश्य भवत्योरितरगतः परिभ्रमणम् ? ।

पण्डितमङ्गतिः — अस्माकं यूयात्परिभ्रष्टाः काश्चन धर्मशीलाः
मुन्दर्यस्तमामन्वेषणाय ।

स्मार्त — (गणकं प्रति) सखे ! यदि जानासि ब्रूहि तावदनयोः
प्रश्नमिदानीं विद्या कुत्रति ।

गणकः — (स्वगतम्) वयं तावदुन्मूलनाय विद्यानामधर्मेण भू-
पतिना निर्दिष्टास्तत्परिशोधनं कुत्र जानामः. तथापि अन्यत्र श्रुतमुत्तरं व-
दिष्यामि । (प्रहासम् गणितमभिजाय) न यत्र कुत्रापि किन्तु,

दारिद्र्यदुर्ललितदृष्टिभक्तभेगा-

प्याश्रित्य धैर्यमवलम्ब्य मनस्विताञ्च ।

१ सास्त्रि ! अवहेहि मन्दमधुरं पाणिनीयसद्वे इव श्रुयते

२. क्वेति 'ख' पुस्तकसाधकम् ।

३. कथमिव ।

अभ्यासतीव्रधिषणागुरुभक्तिभाजां

स्वान्तं प्रविश्य गिरिदुर्गमिवाऽधिशेते ॥ २९ ॥

परीक्षा—(सहर्षम्) सखि ! दिदृश्या वदुषसे एहि दाव तं
गामं गच्छम्म जहिं ते महापुलिमा जाणं हिअए णिवासो विज्जाणम्म ।

(इति निष्क्रान्ता पण्डितसङ्गतिः)

स्मार्तः—वयमपि पुंसवनसीमन्तकशास्त्राण्यभ्यासेन दृढीकुर्मः ।

(इति संन्यो गणको निष्क्रान्तः)

इति श्रीमच्छुक्लभृदेवविरचिते धर्मविजय-

नाम्नि नाटके तृतीयोऽङ्कः ॥

१. सखि ! दिदृश्या वदुषसे, एहि तावत्त ग्रामं गच्छाव, यत्र
ते महापुरुषा येषां हृदये निवासो विद्यानाम् ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति प्राङ्विवाकः)

प्राङ्विवाकः—अये प्रभातैव रजनी, तथा हि—

या मोदते समुदिते हिमधाग्नि पूर्वं
ज्योत्स्नाऽधुना विलयमेति सहैव तेन ॥
प्राणेश्वरप्रणयहेतुरनन्यभाजा
वामभ्रवां सहगतिर्जननान्तरेषु ॥ १ ॥

अपि च, पूर्वश्रिया विरहितामलकेशहीनां

दीनामिमां कुमुदिनीं नतकैरवास्याम् ॥

संपश्यतां न करुणा समुदेति केषां

कोऽप्यत्र भाविनियतः समयो बलीयान् ॥ २ ॥

का पूर्णचन्द्रेण युता निहन्ति का

तमांसि भानोरविलङ्घ्यमत्र किम् ॥

का दु खदा कोककुटुम्बिनी कथं

राकाविभा ऽस्योत्तरमादितोऽन्यथा ॥ ३ ॥

आदिष्टोऽस्मि भूपतिना सुकृतेन, यत्प्रदस्यमाहूय व्यवहारोऽयं
द्रष्टव्य इति, तत्कदासौ धर्मासनं सम्भावायिष्यति । (इति परिक्रामति,
पुरोऽवलोक्य) अयेऽस्माकं सदस्यः ।

(ततः प्रविशति सदस्यः)

सदस्यः—कष्टः खलु धर्मः सभासदाम् । यतः—

मा सभां प्रविशतु प्रतिष्ठितः

संस्थितो वदतु वा समञ्जसम् ॥

पात्रनां भजति यत्र वित्रुव-

न्नत्रुवन्नपि नरः किलैनसाम् ॥ ४ ॥

अपि च, योऽनुयाति कुपथस्थितं नृपं

रागलोभभयकृद्विचेतनः ॥

गण्डशैल इव मज्जति स्वयं

मज्जयत्यपि स मेदिनीपतिम् ॥ ५ ॥

किञ्च, निसर्गोज्वलप्रकृतिरपि दुर्जनसंसर्गेण दूषित एव । यतः—

पाथसां मकरवानिवाशयः

सर्पयुङ् मलयजो यथा द्रुमः ॥

सज्जनोऽपि खलसभ्यसङ्गमाद्

भूपतिर्भवति भीतिदायकः ॥ ६ ॥

प्राङ्निवाकः—गुरुः खलु सन्देशो देवस्य यद् दुरात्मन्यनृते क्षणमपि
न विश्वसितव्यमिति । यतः—

शृङ्गिणां क्षितिभुजां नदीनद-

स्रोतसां नखभृतां नतभ्रुवाम् ॥

दंष्ट्रिणामनृतसक्तचेतसां

शस्त्रिणाञ्च चरितं न विश्वमेत ॥ ७ ॥

सदस्यः - विद्यया विमलयाऽप्यलङ्कृतो

दुर्जनः सदसि माऽस्तु कश्चन ॥

साक्षरा हि विपरीततां गताः

केवलं जगति तेऽपि राक्षसाः ॥ ८ ॥

(इत्युपसर्पति)

प्राङ्निवाकः—अद्य खलु चारमुखादष्टादशस्वपि व्यवहारविष-
येष्वनृतेनोपजप्रमिति । तदाकर्ण्य त्वरिततरं मां समाहूय राज्ञाऽऽज्ञ-
प्रम् , यन्मध्यमामात्यो दण्डमुखेनास्माभिः सहस्रघांपालब्धोऽप्यद्याऽप्य-
नवाहितमिति प्रति । इति तस्माविधे भवताऽपि— ऋणादाननिक्षेपा-

१. ऋणादाननिक्षेपास्वामिविक्रयसमुत्थानरत्नानपकर्मवेतनादा-
नसंविच्छ्रितिक्रमक्रयविक्रयानुशयस्वामिपालविवादसीमाविवाददण्ड-
पारुष्यवाचकपारुष्यस्तेयसाहसस्त्रीसंग्रहणस्त्रीपुधर्मविभागघृताह्वय-
नां तेषामवलोकने सावधानेन भवितव्यम्, इति 'ख' पुस्तके पाठः

स्वामिविक्रयसम्भूयसमुत्थानादत्तानपकर्माभ्युपेत्याशुश्रूषावेतनादानसंवि-
द्यतिक्रमक्रयविक्रयानुशयस्वामिपालविवादसीमाविवादधर्मदण्डवाचिकपा-
रूप्यस्तेयसाहसस्त्रीपुंसधर्मविभागन्यूताहूयानां तेषामवलोकने सावधानेन
भावितव्यमिति । तत्र च —

ग्राह्यः समर्थः प्रतिभूर्विवादे
भाषानुरोध्युत्तरमाशु लेख्यम् ।
हीनः प्रदद्याद्धनिने धनानि
नृपस्य दण्डं पणकृत्पणञ्च ॥ ९ ॥

ततश्च, उक्तिभिर्लिखितवीरशासनः
साक्षिभिर्विविधदिव्यकर्मभिः ॥
निर्णयोऽस्तु विनिवारितच्छलः
पीड्यतामनृतसङ्गतो जनः ॥ १० ॥

तत्र च, ससुताः शुचयः कुलप्रसूता
धनवन्तः सदयाः स्वधर्मसंस्थाः ॥
ऋजवः समदर्शिनस्तटस्था—
स्त्र्यवराः संसदि साक्षितां भजन्तु ॥ ११ ॥

एवञ्च, पक्षपातधनकामनापर-
त्रासवद्भिरपि या विलोकिता ॥
साऽन्यथा व्यवहृतिः प्रवर्ततां
वर्तताश्च निखिलं यथा स्मृतिः ॥ १२ ॥

भवांश्चात्र साहाय्ये निर्दिष्टः ।

सभ्यः—धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि । आर्य ! ममापि चेतसि स-

१. भुक्तिभिरिति 'ख' पुस्तके पाठः ।

२. संश्रुता इति 'ख' पुस्तके पाठः ।

३. यथास्मृति, इति 'ख' पुस्तके पाठः ।

ब्रह्माऽयं मनोरथः, परन्तु, अनृतचरित्रादुद्विग्नोऽस्मि । यतः,
 उष्णः क्वचित्क्वचिदुपाश्रितशीतभावः
 साधारणः क्वचिदुपायशतैरसाध्यः ॥
 नानाप्रलापकुशलः परिशंकनीयः
 कर्णेजपो ऽतिबलवानिव सन्निपातः ॥ १३ ॥

प्राङ्वाकः—सत्यम्—

चन्दनारणिनिशेशमणिभ्यां
 जन्मवानपि जगद्हनोऽग्निः ॥
 तापसस्य बटुरप्यवलानां
 पीडनाय पिशुनः पटुरेव ॥ १४ ॥

तथापि, स प्रविशन्सकुलं निग्राह्य, परन्तु कः पुनः संक्षेपतो
 दुर्विनीतानां विनेता शास्त्रार्थः ? ।

सभ्यः—निवेशनविनाशनं द्रुतविवासनं देशत-

स्तिरम्कृतिरनेकधा विविधवध्यघातैर्वधः ॥

भगादिविकृतञ्च चिह्नलके खरारोहणं

दमः प्रथममध्यमाऽधमभिदा त्रिधा साहसे ॥ १५ ॥

प्राङ्वाकः—किमेतावत्कर्तुं प्रभवति व्यवहारः ? ।

सदस्यः—कः सन्देहो यदि भविष्यत्युद्यमपरः ।

प्राङ्वाकः—सत्यम् ।

उच्चैर्न कूटं कनकाचलस्य

नीचैः कुतश्चिन्न तलं रसायाः ॥

दिशो न दूरं न नदी भुजङ्गा

गम्भीरताया व्यवसायभाजाम् ॥ १६ ॥

सदस्यः— (अवलोक्य) देवसकाशादुपावृत्तेन दण्डेन किमप्य

मिधीयमानः,

शृण्वन्संप्रतिपत्तिमादरपरः साक्ष्यञ्च मिथ्योत्तरे
 प्राङ्न्याये जयपत्रदर्शनविधिज्ञः प्रत्यवस्कन्दने ॥
 भुक्त्याद्यैः परिभावयन्वदनशोषेण स्वलद्भागभरै-
 दुष्टानां कलयन् शुभासनगतो राज्ञः प्रधानोऽपरः ॥ १७ ॥
 तदेहि, कृताह्निकावेनं द्रक्ष्यावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

॥ विष्कम्भकः ॥

(ततः प्रविशति व्यवहारे दण्डश्च)

व्यवहारः—वत्स ! कष्टा खलु राजसेवाऽनुजीविनाम्, यदेवम-
 मन्नपानवसनव्यसनमपहाय नित्यमुद्युक्त एव ।

प्रगल्भोऽस्मि स्वोयव्यह्निविधाने प्रतिपदं

करोमि व्यापारं नृगनिभयपाशेन यमितः ॥

निहन्मि कृगणामनयमिति जानात्यपि भवा-

नुपालम्भः को वा तदपि भयि राज्ञा विरचितः ॥ १८ ॥

दण्डः—आर्य ! कः सन्देहः,

वेश्या धनेन भुजगः पयसा पलेन

व्याघ्रं नृपः प्रतिदिनं परिचर्यया च ॥

सन्तोषितोऽपि विदुषा परिशङ्कनीयः

प्रायः प्रतिक्षणविलक्षणबुद्धयोऽमी ॥ १९ ॥

व्यवहारः—वत्स ! जानामि किंमूरुः सर्वत्मनापि खेदो देवस्य ? ।

दण्डः—अदण्ड्यदण्डेन दण्ड्यपरिवर्जनेन च । सर्वोऽयमपराधो-

ऽनृतम्य, तदस्य निग्रहाय सत्यं नियोजयाम । हिंसादिकमुन्मूलयितुम्-

हिंसादयोऽपीदानीमेव प्रेषणीयाः, इत्येषाऽऽज्ञा राज्ञः ।

व्यवहारः—वत्स ! सम्यगनुबोधितोऽस्मि । कः कोत्र भोः ? ।

(प्रतिशय दौवारिकः)

दौवारिकः—आणवेदु अमच्चो ।

व्यवहारः—धर्मसाधनानि सत्वरमाकारय ।

दौवारिकः—जहा आणवेदि सामी ।

(इति निष्क्रम्य, सहाऽहिंसादिभिः प्रविशति)

अहिंसा—

आकीटमादान्तिनमाविराजं

समं शरीरेषु चतुर्विधेषु ॥

आत्मेति जानन् तृणगुल्मवल्ली-

छेदेऽपि कुर्याद्विबुधो मनःकः ॥ २० ॥

सत्यम्—शैत्यं प्रयातु रविरुष्णकरत्वामिन्दुः

स्थैर्यं जहातु हिमवानचला चलाऽस्तु ॥

धैर्यं विमुञ्चतु महोदधिरप्यकस्मात्

कस्मात्सतोऽस्तु पाणिनं भाणितञ्च मिथ्या ॥ २१ ॥

अस्तेयम्—दानं ददत्यनुदिनं शतशो वदान्या

वृक्षाः फलन्त्यनुदिनं बहुशः फलानि ॥

भर्तुञ्च दुर्भरमथो विविधेऽप्युपाये

धिकं चौर्यकर्मनिरतं विरतं स्वधर्मान् ॥ २२ ॥

शौचम्—मृत्सासु तोयेषु परिग्रहेषु

न दुर्लभेष्वप्यकृतात्मशौचाः ॥

कथन्तु जीवन्त्यथ वाऽन्यथाऽयं

प्रारब्धभोगो नरकाद्ग्रीयान् ॥ २३ ॥

इन्द्रियनिग्रहः—कौलेयकानामथ रासभाना-

मनिग्रहस्तुल्य इहेन्द्रियाणाम् ॥

१. आह्लापयत्वमात्यः ।

२. यथाऽऽह्लापयति स्वामी

धन्यः परं कोऽप्ययमूर्ध्वरेता

भेत्तुं रवेर्मण्डलमुत्कचेताः ॥ २४ ॥

दानम्— बलिस्त्रिलोकीं दिनभर्तृपुत्रो-

प्युत्कृत्य चर्मास्थिगणं दधीचिः ॥

विजित्य रामः पृथिवीमयच्छ-

त्किं याचमानाय न देयमस्ति ॥ २५ ॥

दमः— आसायमाप्रातरतृप्तिभाजो

भक्ष्येण गावः मुलभा भवन्ति ॥

चान्द्रायणादित्रतर्वातपापाः

मन्तः पृथिव्यां न कथं दुरापाः ॥ २६ ॥

दया— ते पीडयन्तु कथमन्यदिहात्मदोषै-

र्यः पीडितस्तमनु वीक्ष्य निरन्तरं ये ॥

पीडां भजन्ति हृदि निर्मलबुद्धिसारा-

स्ताराधिपोज्वलद्वयोत्थयशःप्रसाराः ॥ २७ ॥

क्षान्तिः— चाट्टनि यम्य गदिनानि स वातुलोऽपि

कूरोऽपि वा क्षणमसौ भवतु क्षमावान् ॥

धन्यास्त एव शतशोऽपि विनिन्दितानां

येषां न भेदमुपयाति मुखस्य रागः ॥ २८ ॥

(इति सर्वे परिक्रामन्ति)

दौवारिकः— एसो अमच्चो तुह्माणं पाडिवालअं चिट्टदि, ता
उवसप्पंतु महानुट्ठावाँ ।

(सर्वे उपसृत्य प्रणमन्ति)

व्यवहारः - (यथोचितमभिनन्द्य सर्वान्प्रति) काश्यामव्याहृतं शा

१. भवन्तु, इति 'ख' पुस्तके पाठः ।

२. एष आमात्यो मुष्मन्प्रतिपालयंस्तिष्ठति, तदुपसर्पन्तु महा
नुभाषाः ।

सनं विधाय प्रयागे निवेशितस्कन्धावारो दुर्बुद्धिरधर्मः संप्रामायोद्योग-
मातनाति । नार्सीराच्च तस्य विनिर्गतैर्हिंसादिभिर्व्याकुलीक्रियन्ते
महाजनसमाजा इति प्रेक्षकजनादाकर्ष्य क्रोधपरवशेन स्वामिना समा-
ज्ञप्ता भवन्तः संगराय । तदिदानीमेव प्रचलन्तु, प्रवर्तयन्तु तत्र प्रियसा-
हसव्यवहारम् ।

सर्वे— यदाज्ञापयत्यमात्यः ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

वशवहार — महापातकान्वेषणाय प्रेषितः किन्तु चिरयति क्रो-
डपालः ।

दण्डः— पञ्चात्मनोऽपि तस्य निवासः प्रच्छन्न इत्येतावतैव
विलम्बः ।

(ततः प्रविशति पश्चाद्दण्डपुरुषमादय क्रोडपालः पदातिनौ च)

एकः— अलं गुरुजनमिहिलापलंगकस्वलिभ सुलापाणघुम्मिभ
लेअण जुअल क्केहि किञ्चित्तुए णिरवराद्दे वराओ ब्रह्मणो जीवगाहं
मारिदो ।

(महापातकतूष्णीमाम्ने)

द्वितीयः— निक्किवहिअअ ब्रह्महेमहारअ पाटच्चल किञ्चित्तु
हो भूदोमि ।

क्रोडपालः— पावपुलिस सच्चं भण कोमि तुमं किञ्चित्तु वा एदा-
रिमं कम्म कंगसि ।

महापातकः— (मगदंम्) योऽस्मि मोऽस्मि न विमोमि भवा

१. अरे गुरुजनमहिलापर्यङ्कस्वलित ! सुलापाणघूर्णितलोचन यु-
गल ! किमिति त्वया निरपराधो वराको ब्राह्मणो जीवग्रहं मारितः

२. निर्दय ! ब्रह्महेमहारक ! पाटच्चर ! किमिति तूष्णीभूतोऽसि

३. पापपुरुष ! सत्यं भण कोऽसि त्वम्, किमिति वा एतादृशं
कर्म करोषि ।

दशभ्या वरोकेभ्यः । यतः—

गच्छाम्यगम्यां मदिरां पिबामि

हरामि वैप्रं कनकं तदर्थम् ॥

द्विजान्धनार्थं शतशो निहन्मि

स्थितोऽस्मि सङ्गेऽपि च मद्विधानाम् ॥ २९ ॥

क्रोष्टपाल — (सप्रत्यभिजमिव) एसे पञ्चमहापावपुलिसे रण्णो
अधम्मम्य अमच्चे, अहमआसा धम्ममामणं ण आरोएदि तेण गच्छ-
म्म अमच्चस्स ववहारस्स सकासम् ।

(इति सर्वं गिक्रामन्ति)

क्रोष्टपालः—जयतु जयतु अमात्यः । अमात्य ! स्वामिन् !
एष पञ्चमहापापः ।

व्यवहारः (अवलोक्य सक्रोधम्) आः कापुरुष ! शतशोऽपि
आमिन किमिति पापान्न विग्ममि ।

पञ्चमहापापः—सुगपानादविर्गमे तु सोमपानमेवेति गुरवो
वदन्ति ।

व्यवहारः—कथमिव ? ।

पञ्चमहापापः—पश्य,

स्वर्गाय जुष्टचमसे मिलितैर्निपीतः

सोमः कटुर्येदि भवेत्किल याज्ञिकानाम् ॥

किं पीयते न मधुरा विधुरैर्धिया त-

त्सार्धं सुखाय मदिरा मदिरक्षणाभिः ॥ ३० ॥

दण्डः— (सभर्त्सनम्) आः कुटिलप्रकृते ! हिरण्यहरणे किमिति
प्रवृत्तोऽसि ! ।

१. एष पञ्चमहापापपुरुषः राज्ञोऽधर्मस्यामात्यः । अस्मत्सकाशा
धर्मशासनं नाराचते, तेन गच्छामोऽमात्यव्यवहारस्य सकाशम् ।

पञ्चमहापापः—सद्गुरुरूपदेशेन । तथा हि—

हेयं स्तेयं कुशलमतिभिर्नोऽविधेयं विधेयं
मूर्ध्नश्छेदे परिणतिमुपैतीति यन्नीतिशास्त्रम् ।
तत्र ब्रूमो धनिकवदनालोकनं मानभाजां
कीटक् कीटक् तदनु भवति प्रार्थनायाश्च भङ्गः ॥ ३० ॥

व्यवहारः—साहसमेतावताऽनुमीयेत । अगम्यागमनेऽपि काश्चि-
दाचार्योपदेशो भविष्यति ।

पञ्चमहापापः—अत्र कः सन्देहः । यतः—

रूपेण रम्यवयसा बहुना धनेन
भोग्या भवन्ति तरुणाः परकामिनीनाम् ॥
यस्यास्ति नैकमपि तस्य निजाऽप्यगम्या
गम्यास्तु दुर्लभतराः कथमन्यकान्ताः ॥ ३१ ॥

दण्डः—(सत्वेदम्) आः पाप ! ब्रह्मवध्यायां केनोपदिष्टोसि ?

पञ्चमहापापः—स्वेनाऽन्तरा कुलपरंपरया । यतः,

द्रोणोऽर्जुनेन समघाति पुलस्त्यपुत्रो
रामेण शास्त्रमथ किं पठितन्न ताभ्याम् ॥
सोऽहं शपामि शतशो यदि विप्रवध्या
दोषावहा किल भवेत्पुरुषार्थभाजाम् ॥ ३२ ॥

व्यवहारः—(क्रोष्टपालं प्रति) दुष्टदमन ! न दुष्टोऽयमकृत्याद्विग-
ते । नाप्यनुशेते न प्रार्याश्चिन्तानां कर्मकर्ताऽनो वध्थघानैर्हन्यताम् ।

क्रोष्टपालः—केण उण उवाएण णं त्रिसमेम्म ।

व्यवहारः—प्रथमतश्छिन्नशिश्नमेनं तप्तपुगं पाययित्वा स्वर्ण
मुसलेन शिरसि कृतक्षतमश्वत्थकाष्ठे प्रज्वालयन्तु ।

१. स्वेनान्तरात्मनेति 'ख' पुस्तकं पाठः ।

२. केन पुनरुपायेननं विशसेम ।

क्रोष्टपालः—जं आणवेदि अमच्चो (इति सपापपदातिर्निष्क्रान्तः)

(नेपथ्ये)

कक्षाभिः समरगजा रथास्तुरङ्गः

पर्याणैर्जनहया भजन्तु योगम् ॥

आग्नेयं प्रचलतु यन्त्रजातमुष्टैः

प्रस्थानं नृपपटवेश्मनः प्रवृत्तम् ॥ ३३ ॥

(उभौ मोत्कण्टमाकर्णयतः) (पुनर्नेपथ्ये) सम्प्रति हि दध्यक्षतदूर्वा-
सिद्धार्थहस्ताभिः कन्याभिः कृतमङ्गलपचारः,

युक्तः श्रुतिस्मृतिपुराणविविक्तमार्गैः

सत्कर्मभिः कुलपरंपरयागतैश्च ॥

सन्देशतः समरतूर्यानिनादमूर्च्छ-

त्क्रोधोऽधिरोहति रथं प्रधनाय धर्मः ॥ ३४ ॥

व्यवहारः—वत्स ! विजयाय प्रस्थितो देवः । प्रचलन्ति च स-
मन्नतो दशदिक्पथेन महारथाः । तदावामपि तीर्थराजमुपेत्य शस्त्रधा-
रातीर्थेनात्मानं कृतकृत्यतामापादयावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

इति श्रीमच्छुक्रभूदेवरचिते धर्मविजय-

नाम्नि नाटके चतुर्थोऽङ्कः ॥

पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति प्रायश्चित्तम्)

प्रायश्चित्तम्—पाराकसान्तपनकृच्छुकपप्रकाल-

चान्द्रायणैः सह महीवलयं क्रमेण ॥

कुर्वन्प्रदाक्षिणमुपेत्य पुनः प्रयागं

कर्त्ताऽस्मि नाशमाचिरादिव पातकानाम् ॥ १ ॥

कुरुक्षेत्रपरावृत्तः श्रुतवानस्मि लोकतः ॥

देवस्य न चिराद् वृत्तं भम्पगयमरातिभिः ॥ २ ॥

तत्र कस्य जयः कस्य पराजयो वा कस्य च वीरशय्याशयनम् ? ।

अपि च—

नाशौचमस्मि समरं विरतस्य बन्धो-

देशान्तरं च विहितं किल वर्णभेदात् ॥

साधारणञ्च तनयानपगत्य शुद्धं

स्नानं मच्चैलमपि तत्र विधेयमेव ॥ ३ ॥

समयश्चायं धार्मिकाणां ज हर्षास्नानोपगमस्य । सम्प्रति हि,

आच्छाद्यमानदृढतृलपटान्तराल-

भञ्चारिशातकृतत्रेपथुगात्रयष्टिः ॥

अन्तश्छन्देन हिममामि निगृह्यार्ध्वा

वक्षः स्वयं विशति भर्तुरहो नवादा ॥ ४ ॥

अपि च, कान्ताकुचोष्महतशीतभरोऽप्युरस्तः

संकोचयंश्चरणयोर्युगलं दरिद्रः ।

संकीर्णतृलपटिकां वनितानितम्बा-

दाकर्षयन् स्वपिति माघनिशीथिनीषु ॥ ५ ॥

तेन कान्यकुब्जमुपेत्य गङ्गास्नानेन सह सङ्गम्याऽग्निलवृत्तान्तमाक

१. वर्णदारान्, इति 'ख' पृस्तकं पाठः ।

लयिष्यामि । (इति परिक्रामति) (पुरोऽवलोक्य) अये प्रियमित्रमस्माकं
गङ्गास्नानमित एवाभिवर्तते

(ततः प्रविशति गङ्गास्नानम्)

गङ्गास्नानम् — अहो महिमातिशयो भगवत्या भागीरथ्याः,
यतः

तृष्णापयोनिधिविलंघनचञ्चुधैर्याः

संसारसागरकृतात्कटसेतुबन्धाः ॥

आचान्तवाङ्मयपयोनिधयोऽपि नित्यं

मज्जन्त्यगाधसलिले यतयोऽपि यस्याः ॥ ६ ॥

(विमृश्य च) हनूमदेकसाध्ये रावणादिवधे रामस्येव भृत्यमात्र
विघ्नेऽपि कर्मणि दृश्यते क्वचित्प्रभूणामपि प्रवृत्तिर्यतो मयि सत्यपि
अधर्मवधाय देवम्योद्योगः । अन्यथापि —

हिमशिखरिनितम्बानोकहट्टोड्कर्त्री

पतितजनपवित्री भावसम्पादयित्री ॥

भवति यदि पृथिव्यां भीष्ममूभृत्पवित्री

कथमिव न भवित्री निष्कृतिर्दुष्कृतानाम् ॥ ७ ॥

अपि च, विष्णुभक्तिपदप्राप्तिकामानां वीतराणामप्युपायः स्या
द्देवी त्रिपथैर्गव । यतः —

व्याथितकलिमनर्थानर्थबीजं विहायो-

त्थितमजभवनान्तात्पाथसा पूरमन्यः ॥

पथि चरमपुमर्थप्रार्थनोत्कण्ठितानां

भवतु क इव सार्थः पार्थबन्धोः पुरस्य ॥ ८ ॥

प्रेषितञ्चास्मि राज्ञा प्रायश्चित्तमाकारयितुं तत्कुत्र तस्य समागमो
भविता ? । प्रतिपालयामि तावदत्रैव ।

(इति तिष्ठति)

प्रायश्चित्तम् — (उपसृत्य) सखे ! कुतः सत्त्वस्मिवागच्छसि ? ।

गंगास्नानम् — देवस्कंधावाराद् ।

(इति प्रणमति)

प्रायश्चित्तम् — (आलिङ्ग्य, अनामयप्रश्नपूर्वकं) तत्कथ्यतां तावद्विस्तरेण तत्रत्यो वृत्तान्तः ।

गंगास्नानम् — आर्य ! भवत्प्रस्थानसमयेष्वेव सन्धिविग्रहकुशलः कश्चिदुपेत्याऽधर्मदृतां राजानमवादीत् । यथा —

वर्णान्विहाय चतुरश्रतुराश्रमाणां

कर्माणि स्वत्वरमपाम्य वनं प्रयाहि ॥

नो चेत्कृपाविमुखमाद्विशिखैर्विभिन्नः

संग्रामसीम्नि शयितासि वृतः शिवाभिः ॥ ९ ॥

प्रायश्चित्तम् — ततस्ततः ।

गंगास्नानम् — ततश्चैतदुपाकर्ष्य दृश्यतां दुष्टम्य दुर्वचोविलसितम्, अद्यैवास्मत्संमुखे पृथिव्यां वामनं भवितेति कृतसङ्कल्पश्च चतुरङ्गसेना-मुपादाय देवोऽपि सत्वरं तीर्थराजमुपेयिवान् ।

प्रायश्चित्तम् — ततस्ततः ।

गंगास्नानम् — ततश्चापरेऽहनि दुर्वहदिनमणिगर्भभरालमायां नाकनायकककुभि परिणतायां कुरुपाण्डमानमुपगतायामासन्नप्रसवपूर्वप्रसूतरजोधारयंत्र सन्ध्यया कलुषीकृताम्बरायां प्रचण्डतरमारुतान्दोलितोदयाद्रिद्रुमकुसुमकिञ्जल्करेणुऽटलानुकारिणि प्रतिपक्षदानवकरनिर्मुक्तशस्त्रसहस्रसमुच्छलच्छोणितच्छटानुसारिणि प्रतिसरति समन्ततस्तराणिकिरणजाले, परेषामस्माकञ्च व्यूढसैन्यद्वयात्प्रथमतो निर्गत्य,

विधृतमसिसमूहं धूमधूमं वहन्तः

कनककटककान्तिज्वालया लेलिहानाः ॥

प्रलयकुपितवाहिव्रानकल्पाः समन्ताद्

भुवनमिव दहन्तः पत्तय सन्निपेतुः ॥ १० ॥

प्रायश्चित्तम् — ततस्ततः ।

गङ्गाम्नानम् — ततोऽश्ववाराः स्वगतीरुदाराः

प्रदर्शयन्तः परिवृत्य कुन्तान् ॥

उत्थाप्य वरुणाश्चलपार्णिघात-

प्रणुन्नवाहास्तरसाऽभिपेतुः ॥ ११ ॥

प्रायश्चित्तम् -- ततस्ततः ।

गङ्गाम्नानम् — ततश्च,

अविदितमदघागदुर्दिनोड्डामरेभ्यो

धनकटविकटेभ्यः प्रौढदन्तावलेभ्यः ॥

अहितकरविमुक्तैर्गृध्रपत्रैः प्रणुन्ना-

स्तडित इव निपेतुः स्वर्णमयः पताकाः ॥ १२ ॥

अपि च, घनतरगिरिकूटस्पर्धिगन्धद्विपानां

पत्तकृपकृपाणच्छिन्नकुम्भस्थलेभ्यः ॥

समररुधिरधाराः प्रस्रवन्त्योऽनुसस्रु-

जर्लभरमवतीर्णं गैरिकाधित्यकाभ्यः ॥ १३ ॥

प्रायश्चित्तम् — ततस्ततः ।

गङ्गाम्नामम् — ततश्चास्मदीयैर्विशेषविक्रान्तैरितस्ततो व्यापाद्यमाने

विपक्षे द्वन्द्वयुद्धे हिंसा ऽहिंसया ऽनृतं सत्येन स्तेयमस्तेयेनाशौचं शौचेनाऽ-

नीन्द्रियनिग्रह इन्द्रियनिग्रहेण कार्पण्यं दानेन निर्दयता दयया क्रोधः

क्षमया च व्यापादितः ।

प्रायश्चित्तम् -- (सहर्षम्) ततस्ततः ।

गङ्गाम्नानम् -- ततश्च ।

भेरीबृहत्कमठपृष्ठलुठत्तरङ्गाः

कृत्तम्फुगत्कराट्टिस्तभुजङ्गभीमाः ॥

१. अविरतेति 'ख' पुस्तके पाठः ।

२. घनतटविकटेभ्यः, " "

मत्स्यध्वजप्रचलमनिगणाः प्रसस्रः

कीलालतोयतरलाः परितस्तटिन्यः ॥ १४ ॥

प्रायश्चित्तम्--(सहर्षम्) ततस्ततः ।

गङ्गास्नानम्—ततश्च क्रमेण प्रवर्तमाने महावैशसे, समररभस-
कृत्तगाढहठप्रतिपक्षभटारभटीविकटामितहाटककङ्कटकसङ्करघोरकटारवि-
पाटिनवैरिकपाटविशालभुजान्तरनिर्गतरक्तरटत्तिर्नातटनादितभूतकठार-
कडाररटनातिभयानकमत्तगजेन्द्रघटाकटदाननवासवासवपानपटुप्राणना-
दिमिलिन्दीविकटपृथुनीदितरम्यसटापरिमण्डितघोटकघोषसमाकलनत्रुटि-
ताहितपाटननटीकटीक्षविमोहितमाहासिकानकगोमुग्वकम्बुमिलत्पटहप्राणि-
नादविभीषणशत्रुभुजाघटनाबहुलम्पटखङ्गनटाङ्कटनाटकबन्धुममुद्धतयुद्धमु-
खद्रुतभग्नमधर्ममुपयिवान्सहसा नृपतिः ।

प्रायश्चित्तम्—ततस्ततः ।

गङ्गास्नानम्-- ततश्च तरसाधमातशंखः स्वयमवहारं विहाय
चिरविप्रयुक्तो महाविद्यादर्शनाभिलाषी वागणमीं पुनर्गन्तुकामस्त्वां प्र-
तिपालयन्निदानीं दशाश्वमेधिकं तीर्थमध्यास्ते ।

प्रायश्चित्तम्--तदेहि तावदावामपि देवं दिप्त्र्या वर्धयावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

गङ्गास्नानम्—अयं नातिदूरे तीर्थराजः ।

प्रायश्चित्तम्— सत्यमेव ।

वैष्णवकच्छविलप्रमीतपतितं नेतुं वनं नन्दनं

यान्तीनां नवकौतुकोत्सवजुषां गीर्वाणवामभ्रुवाम् ॥

पारावारानतम्बिनीसलिलयारुत्सन्नकालाहलः

सम्बिन्नः श्रवणौ पुनाति यदयं लीलामृदङ्गध्वनिः ॥१५॥

गङ्गास्तानम्--आर्य ! समुपागत एव प्रयागः । यत्र—

सोऽयं वटः प्रलयबन्धुरनादिपुंसः

प्रस्वापसंस्तरसमाश्रयबालपत्रः ॥

अद्यापि पद्मनयनप्रभयेव बाढं

श्यामः परान्नयनयोर्मुदमातनोति ॥ १६ ॥

प्रायश्चित्तम्--सखे ! पश्य पुरस्तात्तीर्थराजोऽयं तथैतद्दशाश्वमेधि-
कमयञ्च कवितयोपश्लोकितो राजा शुभासनगतस्तदेहि सितासितयोः
सङ्गमे जपाह्निकादिकं विधाय पराह्णे एनं दिदृक्षावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

॥ शुद्धविष्कम्भः ॥

(ततः प्रविशति राजा कविता विभवतश्च परिवारः)

कविता—महाराज !

जानुदघ्नसलिलाः पुरस्कृत-

प्रेयसीनयनवारिपूरणात् ॥

दुस्तराः किल भवन्ति सिन्धव-

स्त्वद्भयद्रुतविरोधिभूभुजाम् ॥ १७ ॥

सर्वदैव च स्वयमेव,

वाणभिन्ननिजभालसंस्थितां

वीक्ष्य खड्गमुकुरे विधेर्लिपिम् ॥

राज्यभोगविनिवृत्तमानसाः

शत्रवो विमुखतां भजन्ति ते ॥ १८ ॥

राजा--देवि ! वयं तावद्वर्तमानं जनताचारित्रिमात्रं श्रोतुकामाः,
तदस्मद्विषयेऽर्थवादमपहाय यथानुभवं वर्णय ।

कविता-- देव ! सर्वमेवैतत्ते भूतार्थवर्णनं न तु स्तोत्रम् । स-

म्प्रति हि—

धर्म० ९.

जरा द्विजघ्नी मधुपो मिलिन्दः

सुवर्णहारी वनिताङ्गवर्णः ॥

पटः पृथिव्यां गुरुतरुपगामी

त्वयि प्रभो ! शासति दुर्विनीतान् ॥ १९ ॥

अपि च, वक्षोभ्रुवो ऽतिकठिनाः कुटिलाः कटाक्षाः

कर्णेजपा नयनपङ्कजखञ्जरीटाः ॥

केशा नितान्तमलिना गतयोऽथ मन्दाः

वामभ्रुवामधरसङ्गतयश्च हासाः ॥ २० ॥

(राजा गुस्तरलज्जाभरनमितशेखरस्तृष्णीमास्ते)

(नेपथ्ये) इदो इदो ।

(सर्वे समाकर्णयन्ति)

कविता—राजन् !

हिंसा यज्ञ संस्कृतानां पशूनां

स्पर्धा विद्याकामुकानां बट्टनाम् ॥

क्रोधः क्रीडह्वालकानां गुरूणां

शिष्याणाञ्चाध्यात्ममार्गे विवादः ॥ २१ ॥

राजा—प्रियवादिनि ! त्वदीयप्रतिभाप्रागल्भ्याकृष्टचेतसः मुज-
नम्वास्थविषये कांश्चित्प्रश्नानेकसन्दर्भेण पृच्छामः । यथा—

पृत्तौ वाचिकमव्ययं किमथ किं तैलाय निष्पीडये-

त्पातालम्य च नाम किं किमु जलं मुष्णानि नान्दीमुखम् ॥

कीटक्कीटशमौक्तिकं बहुधनं वज्रं च कीटकशुभं

कीटङ् मृण्मयमालयं च कृपणम्याथाम्बरं कीटशम् ॥ २२ ॥

अपिच, कः शब्दोऽधिकवाचकः किमु भवेत्सम्बोधनं निर्द्धने

किं वा पार्थिवबीजमाशु गरुडम्योत्सर्पणं कीटशम् ॥

कटिक् संयमिनां च लुब्धचरितं कीटग् दरिद्राङ्गणं

कीटक्कीटगधो भुवश्च भवनं चेतः सतां कीटशम् ॥ २३ ॥

कविता -- अति विमलम् ।

(पुनर्नपथ्ये)

इदो उवसप्पन्दु देवीओ । एमो विपक्खहत्थपज्जत्थतिक्खसत्थ-
सहस्ससंक्खोहिदगत्तबन्धोवि णिअपौलुसमहप्पेण अणुज्झिअसमत्थण-
किलिसितकलेवरो वि सहाविअकान्तिपच्चारसोहग्गमहुरेण मुहपुण्डरीएण
समुब्भासिओ वज्जी विअ समुम्भासिअसभाप्पदेशो मुणिअणसलाह-
णिज्जचारिदो जण्हईतरङ्गसीअलेहिं वादेहिं णिवात्तिदममरपालिस्समो
कविदाए उपासिज्जंतो महाराओ इदो सिंघविट्ठरं अलंकरेदि ।

राजा—महाविद्यानामवसरदर्शनार्थं प्रेषितस्य प्राकृतस्यैव भा-
षितं श्रूयते ।

(पुनर्नपथ्ये)

सरुयः ! सुतरामेवं धटते यद्विजयिनं राजानमुपेत्य स्वयमेव
दिष्ट्या वर्धयामः । अपिच, अयम्,

यत्सर्वथा विनयविभ्रमभारमौलि-

रस्मत्सकाशमुपयात्युचितं तदस्य ॥

युक्तं पुनः समरविभ्रतगात्रयाष्टि-

र्वत्सोऽधुना स्वयमुपेत्य विलोकनीयः ॥ २४ ॥

कविता — देव ! प्राकृतेन सह विद्या अपि समुपागता इति
लक्ष्यं । यद्यं व्यवहारविदामग्रेसराया अलङ्कारविद्याया इवाकर्ण्यते
श्लोकः ।

१. इत उपसपन्तु देव्यः । एष विपक्षहस्तपर्यस्ततीक्ष्णशस्त्र-
सहस्रसंक्षोभितगात्रबंधोऽपि निजपौरुषमाहात्म्येनानुज्झितसमर्थ-
त्वाक्लिष्टकलेवरोऽपि स्वाभाविककान्तिप्रचारसौभाग्यमधुरेण मुखपु-
ण्डरीकेण समुद्भासितो वज्रीव समुद्भासितसभाप्रदेशो मुनिजन-
श्लाघ्यचरितो जाह्नवीतरङ्गशीतलैर्वातैर्निवर्तितसमरपरिश्रमः क-
वितयोपास्यमानो महाराज इतः सिंहविष्टरमलङ्करोति ।

२. यत्सर्वथा विनयभारविनम्रमौलिरिति 'ख' पुस्तके पाठः ।

राजा—किन्न पश्यसि पुरः समुपागता एव पूर्वपक्षोत्तरपक्षैर्बहु-
लतरं तन्त्रं दर्शयन्त्यः सर्वाः ।

(ततः प्रविशति समं विद्याभिः प्राकृतम्)

प्राकृतम्—णं कहं ण सलाहिज्जई तिहुअणतिलओ एसो राएसि ।

पाआलमज्झम्मि बलिप्पिआणं

णलप्पिआणं पहुवीतलम्मि ॥

सग्गम्मि वग्गो सुलमुन्दलीणं

गाअंदि गारांइ जसांइ जम्मस ॥ २५ ॥

अलङ्कारः— अयमीदृश एव महानुभावो येन मंत्रामाङ्गणभवेन
परमप्रतापहुतवहसाक्षिकं पाणिगृहीतमात्रैव.

दृषत्कठोरापि शिरीषकामलां

श्यामाऽपि गौरी तरलाऽपि सुस्थिराम् ॥

नृशंसरूपाऽपि सदा मनोहरां

सकीर्तिकन्यां सुषुवं कृपाणिका ॥ २६ ॥

कालः प्रलम्बस्तरलोऽतिवक्रगः

क्ररान्तरः कांशबिले प्रियस्थितिः ॥

विरोधकृत्प्राणसमीरणशनः

स्वप्नो यदीयः कुटिलो भुजङ्गमः ॥ २७ ॥

(इति पञ्चममति)

राजा—गृह्यसूत्र ! आदिश्यता तावत्तारस्कराचार्यः समधुपर्कमध्य-
मादायोपतिष्ठत्विति ।

सूत्रम्—यदाज्ञापयति देवः (इति निष्क्रान्तः ।)

१. ननु कथञ्च श्लाघ्यते त्रिभुवनतिलक एष राजर्षि ।

पातालमध्ये तु बलिप्रियाणां नरप्रियाणां पृथिवीतले च ।

स्वर्गे च वर्गः सुरसुन्दरीणां गायन्ति गौराणि यशांसि यस्य ॥

(उपसृत्य प्राकृतम्) महाराज ! एसा विसेसदंसिणीणं पढमा विज्जा तुमं सहाजेदि^१ ।

राजा — (समम्भ्रममामनादुत्थायाञ्जलिं वद्ध्वा)

द्रव्यैर्गुणैर्विविधकर्मभिरर्चनीया-

सामान्यकान्तिसरणः किरणावलीभिः ।

लोकं विशेषनिदिता ऽयुतसिद्धरूपा

भावप्रलोभितपतिर्जननि ! त्वमेव ॥ २८ ॥

(इति प्रणमति)

विद्या—सिसृक्षया समुत्पन्नं लीयते संजिहीर्षया ।

यस्य पाता त्रिजगतः स देवः सुखदोऽस्तु ते ॥२९॥

प्राकृतम्—देव ! एसा अक्खवाद्दसलाहणिज्जा विज्जा, णं पण-
मदु महाराओ ।

राजा— पातिव्रत्ये ! प्रणामं चरणसरभिजं भर्तुरेव प्रमेयं

जल्पः स्वरूपः मुजानैरवयवकलना नो परेषां कदाचित् ।

नो दृष्टं क्वापि वादश्छलगतिरहितं किञ्च यस्याश्चरित्रं

दृष्टान्तो न्यायभाजामिति जननि भवत्यादृता गौतमेन ॥३०॥

(इति शिरभि अञ्जलिं घटयति)

विद्या — प्राग्धयोगपरमाणुगुणाक्रियाभि-

ज्ञानेषणाकृतिविडम्बितकार्यकर्ता ।

क्षित्यङ्कुराद्यनुमितः समुपास्यते यः

श्रेयः स ते दिशतु विश्वगुरुर्महेशः ॥ ३१ ॥

देव ! इयमम्मदुपास्या त्वत्सभाजनाय,

सालङ्कृतिर्गुणवती च विलीनदोषा

चेतोऽञ्जनेन विदुषामपि रञ्जयन्ती ।

१. महाराज ! एसा विंशषदर्शिनीनां प्रथमा विद्या त्वां सभाजयते ।

२. देव ! एसाऽक्षपादश्लाघनीया विद्या, एनां प्रणमतु महाराजः ।

शृङ्गारहास्यकरुणादिरसैः समेता

सा भारती भरततापसमान्यमूर्तिः ॥ ३२ ॥

(राजा दण्डवत्प्रणमति)

विद्या—महाकाव्यसमुत्पन्नमनोवृत्या विनाशिते ।

अज्ञानांशे समुत्पन्नोऽव्यादात्मा त्वां रसात्मकः ॥ ३३ ॥

प्राकृतम्—महाराज ! एसा देवहूदीहिअअप्पसूदस्स तावसस्स
माणणीआ कावि विज्जा ।

कविता—हस्तारविन्दचरणाघररक्तवर्णा

रोमावलीचिकुरपाशकटाक्षकृष्णाम् ।

दन्तद्युतिस्मितसमाश्रितशुक्लशोभां

विद्या नमस्व नृपते ! प्रकृतिप्रगल्भाम् ॥ ३४ ॥

राजा—(सहर्षम्) यामेनाम्—अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां ज-
नयित्रीं जनानामिति स्तुवन्ति कापिलाः । (इति प्रणमति)

विद्या—संस्कारकृत्यविमुखः किल चेतनोऽपि

निर्लेप एव समुपाश्रितभोगबुद्धिः ।

नो वा महान्न गुणवानपि यस्तथापि

विश्वैकबन्धचरणः शरणं स ते ऽस्तु ॥ ३५ ॥

कविता—त्वामियं दिष्ट्या वर्धयति,

मैत्र्यादिशुद्धहृदया श्रितमत्समाधि-

र्नासाग्रदृष्टिनयना विमलासनस्था ॥

क्लेशसहेश्वरपरा विधृताक्षमाला

हृद्या ऽनवद्यचरिता नृप योगविद्या ॥ ३६ ॥

१. स्फुरन्नते इति 'स्व' पुस्तके पाठः ।

२. महाराज ! एसा देवाहूतीहृदयप्रभृतस्य तापसस्य माननीया
कापि विद्या ।

३. एसा महेश्वेरा, इति 'स्व' पुस्तके पाठः ।

राजा--देवि ! महायोगिभिरुपास्यमानं ते पादपद्मं प्रणमामि ।

विद्या— नौलीकर्मविशुद्धसर्वविवरान्मन्दोद्धवसन्मारुतै-

मूलाधारविलीनकुण्डलिनिकामाकृष्य मूर्ध्नि स्थिते ।

ध्येयः पङ्क्तिशतारभाजि जलजे भव्याय भूयाद् गुरु-

र्ज्ञेयः षोडशपत्रहृत्सरासिजे पायात्पुराणः पुमान् ॥३७॥

कविते ! वीक्ष्यताम् ।

प्रभाकरार्कीर्णमुखारविन्दा

भट्टोपविष्टा ऽद्भुतदर्शनश्रीः ।

सत्कर्मसक्ता पुरुषे परस्मि-

न् च ऽनुरक्ता ननु भारतीयम् ॥ ३८ ॥

राजा--(सप्रश्रयमञ्जलिं बद्ध्वा)

न्यायानपेते पतिदेवताना-

मविग्रहे ऽप्याग्रहमादधाने ।

विध्यर्थवादाकुलितान्तराले

नमामि षाले ! तव पादपद्मम् ॥ ३९ ॥

विद्या--एकस्मादपि जातानां यद्वैचित्र्येण देहिनाम् ।

वैचित्र्यं सुखदुःखेषु स विधिस्ते सुखावहः ॥ ४० ॥

कविता--द्वैतध्वान्तनिवारणैकतरणिः प्रौढप्रभाघोरणि-

र्विश्वेषामपवर्गमार्गसरणिर्ज्ञानाग्निमन्थारणिः ॥

विद्या धीवरधीवराधिपसुता कानीनवक्त्रोद्भृता

भूपालेन्द्र ! सभाजनाय भवतः प्राप्तेयमालोक्यते ॥४१॥

प्राकृतम्--ब्रह्मविज्जाए उपासणं करेदु देवो ।

राजा--महनीयमूर्तिममूर्तानुरागां रागादिभिरकवलितां त्वां

१. आलोक्यताम्, इति 'स्व' पुस्तके पाठः ।

२. ब्रह्मविद्याया उपासनां करोतु देवः ।

चिरमारभ्य द्रष्टुमुत्सुकोऽस्मि । यतः,

जरठाप्यसती विमुक्तसङ्गं

पुरुषं स्वयिगुणप्रदर्शनेन ।

अनुरञ्जयति प्रसह्य यत्तां

भवती कापि तिरस्करोति मायाम् ॥ ४२ ॥

(इति पादयोः पतति)

विद्या -- श्रोत्रेक्षणादिकरणैर्विकलोऽपि बुद्ध्या

शून्योऽपि धर्मरहितोऽपि न सङ्गतोऽपि ॥

कूटस्थतामपि भजन्नपि मायिकां यः

साक्ष्येक एव जगतः सुखं दः स तेऽस्तु ॥ ४३ ॥

प्राकृतम् -- इदो इदो आसणाइं उवविसदु देवीओं ।

अलंकारः -- वत्स ! महाराष्ट्रविषये सङ्गतानामष्टादशस्मृतानामयं सन्देशः ।

राजा -- किमाज्ञसमम्बाभिः ? ।

विद्या -- त्वत्सभाजनोचितेऽपि समये यदस्माकं विलम्बः स कर्मविपाकं पुरस्कृत्य वर्णाश्रमनियन्त्रणार्थमेवेति वत्सेनावधानव्ययम् ।

राजा -- (महर्षे) यदस्माभिर्विधातव्यं देवीभिस्तत्स्वयं कृतम् ।

अर्भतः पक्षपातोऽयं भूयानयमनुग्रहः ॥ ४४ ॥

कियत्सम्पादितं मातृभिः कर्मवीष्मकेन च ।

विद्या -- वत्स किं सम्पादनीयं पामरस्तु पामर एव । परन्तु,

शाम्नाण्यधीत्य विविधानि गुणानुरूपानि

१. चेतः इति 'स्व' पुस्तके पाठः ।

२. शरणमिति 'स्व' पुस्तके पाठः ।

३. इत इत आसनान्युपाविशन्तु देव्यः

४. अपूर्वः, इति 'स्व' पुस्तके पाठः ।

५. गुरुनुपास्येति 'स्व' पुस्तके पाठः ।

ज्ञात्वाऽपि दुःखसरणीर्निर्गकप्रभूताः ॥

गाढानुगगकवलीकृतकुत्सचित्ताः

पापस्य तत्परिणतीरपि न स्मरन्ति ॥ ४५ ॥

तथाऽपि महाभयप्रदर्शनेन शनैःशनैर्हस्तगतप्रायोऽसौ लोकः सर्वोऽपि

राजा--तर्कि तद्भयप्रदर्शनम् ? ।

विद्या--निरये निपतन्त्यधमिण-

स्तरुगुल्मादिषु सम्भवन्त्यथ ॥

पशुपक्षिषु संसरन्त्यथा

मनुजानामुदरे ततः परम् ॥ ४६ ॥

नत्र च प्राक्वनकर्मयोगेन,

दृग्दर्शनाः केचन केऽपि दुर्मगा

स्तात्रामयप्रस्तकेलवराः परं ॥

व्यङ्गा दग्दिद्रा विकलास्तथेन्द्रियै-

र्न मङ्गताः केऽप्युपमर्गमन्थराः ॥ ४७ ॥

राजा--ततस्ततः ।

विद्या--ततश्चैतावदाकर्णनमात्रेण सर्वेऽपि सत्रासाः पूर्वकृतदु-
ष्कृते सानुशयाः सर्वथैव वैमुच्यमधर्माद्भ्रजन्तस्तदनुशामनं प्रमाणय-
न्ति । विलीनस्य त्वदगतेर्नोपिलभ्यते वाताऽपीत्येतदाकलय्य वत्सः प्र-
माणमिति ।

राजा--नास्मात्परं विधेयमस्ति ।

सर्वाः--वत्स ! इदानीमपि कृतकृत्यस्तद्भगवदुपासनयैव नी-
यतामयं समयः ।

राजा-- उपदिशन्तु भवत्यः ।

१. मृद्वचिन्ताः इति 'ख' पुस्तके पाठः ।

२. तत्परिणतगिति 'ख' पुस्तके पाठः ।

धर्म० १०

विद्याः—कर्तारं भज यज यज्ञमूर्तिमित्थं
 जानीहि प्रकृतिविभिन्नमादिदेवम् ॥
 मिथ्यैतत्त्वयि लसति प्रपञ्चजालं
 सर्वात्मजगति पुनस्त्वमेक एव ॥ ४८ ॥

राजा—देव्यः ! नानाविद्याराधनश्रवणेन व्याकुलीकृतो गमा-
 न्तरात्मा ।

(नेपथ्ये)

राजन् ! सर्वाणि शास्त्राणि नमस्कृत्य विसर्जय ॥
 भज पर्वतजाकान्तमेकान्तं परिशीलयन् ॥ ४९ ॥

(सत्र समाकर्णयन्ति)

विद्याः—वत्स ! सम्यगुक्तमुग्रामनया ।

राजा—(मातृलिबन्धम्) देवि ! एतद्वचनेऽपि मम तत्रैव म-
 न्देहः ।

विद्या—किमिति प्रमुग्धोसि, सर्वामागम्माक्रमेक एवाशयः ।

यो मन्त्रमूर्तिरथ य प्रकृतेर्विभिन्नः
 कर्ता च यन्निजगतामथ यस्तुर्गाय ॥
 विष्णुर्विरिञ्चिगिति यः कथितः पुराणः
 सांऽयं द्विमाचलमुनाहृदयाधिनाथ ॥ ५० ॥

(नेपथ्ये)

राजन् ! एवमेतत् ।

असहन्नपि शब्दवाच्यता
 समुपाभ्योऽयमनेकनामभिः ॥
 विविधास्वभिधास्वमुप्य य-

द्विवदन्ते विवुधा न वस्तुनि ॥ ५१ ॥

१. मन्त्रमात्रमूर्ति, इति 'स्व' पुस्तके पाठः ।

२. 'असहमान' इत्युचितम् ।

विद्या--वत्स ! ध्यायतां भगवान्भूतभन्व्यभवन्नाथः ।

अर्धाङ्गे कुवलयलोचनां दधानः

प्रालंयस्फटिकधराधरोद्भटाभः ॥

उद्दामद्युतिशशिखण्डमण्डनश्री-

श्चित्तान्तर्विलसति यः पुमान् पुराणः ॥ ५२ ॥

राजा--(प्रणिधानं नाटयति) (नेपथ्ये)

वत्स ! पूजयन्त्रोपचारैर्मानसैः परमेश्वरम् ।

राजा--(एकाग्रचित्तं पुनर्ध्यान्वा)

उत्सर्पिर्द्विर्गुणभीषणहारसर्प-

नासापुष्टविकटमंकुचितैर्निपीतः ॥

पाटारकुकुमिलन्मृगनाभिवन्धु-

गन्धः सदाशिव मया मनसार्पितस्ते ॥ ५३ ॥

अपि च, गुञ्जन्मधुव्रतघटाद्भटपक्षवात-

ब्राताभिघातरभसप्रसरत्पतङ्गम् ॥

संकल्पकल्पितमत्किंतगन्धधाम

मन्दारदाम तव पादयुगेऽर्पयामि ॥ ५४ ॥

अपि च, गङ्गां जटान्तरगतामपि द्रष्टुकामः

श्यामप्रवाह इव वासरभर्तृजायाः ॥

उत्पातकेतुरिव मोहभरम्य धूपः

श्रीविश्वरूप ! हृदयेन मया कृतस्ते ॥ ५५ ॥

अपि च, यत्कान्त्यलाभविवशो नु रविः सतापः

पापः क्रमाद्भवति पूर्णनिशाकरोऽपि ॥

१. फण इति 'ख' पुस्तके पाठः ।

२. परागम्, इति 'ख' । पुस्तके पाठः ।

दीपः पुरस्तव भवार्णवकर्णधार !

संसारदीप रचितः स मनोरथेन ॥ ५६ ॥

अपि च, माधुर्यसम्पदवर्धिरितमौधवर्ग-

मन्नाद्यमुज्ज्वलमनेकविद्यं विधातः ! ॥

स्वान्तन शान्तिकालितन कृतं निवद्यं

विद्यैकगम्य ! परितोषकरं तवास्तु ॥ ५७ ॥

(नेपथ्ये)

प्रणम्यता परमेश्वरः ।

राजा—(अञ्जलि बद्ध्वा)

लक्ष्मीविलासकमलासननार्कनाथै-

रानम्रमालिमणिदीधितिधोरणीभिः ॥

नीगाजितं त्रिजगदेकगुरोर्नमामि

दाक्षायणीयहचरम्य पदागविन्दम् ॥ ५८ ॥

विद्या—वत्स ! वय तावदेतैः तव गुचरितैः सन्तुष्टाः स्मः,

त्रियतां तावदभीप्सितम् ।

राजा—देवि ! इदानीं दर्शनादेव फलितमनोरथोऽस्मि । यतः -

युष्मत्प्रसादवशतः प्रियमक्षतम्भे

यातः क्षणात्क्षयमशेषविपक्षपक्षः ॥

माक्षात्कृतौ स्फुर्गति दक्षमुताधिनाथः

क्षोर्णाभृदावृततला वशगा क्षमा च ॥ ५९ ॥

तथाऽपीदमस्तु ।

आयासाद्दामुदेवोऽवतु भवतु भवो भव्यदः पद्मिनीना

प्राणार्धाशः प्रियाणि प्रथयतु हर्गताद्विघ्नगार्शि गणेशः ॥

हन्यात्कन्या हिमाद्रेः कलिमलमखिलं किञ्च वर्णाश्रमाणां

श्रौतस्मार्तकानिष्टा हरिहरपदयोर्भक्तिगव्याहताऽस्तु ॥ ६० ॥

विद्या--वत्स ! जगत इव तवापीयमाशीः । यथा,
 विष्णुर्व्यापकतां ददातु जगतामैश्वर्यमीशो गिरे-
 स्तेजस्तात्रिकरस्तनातु विपुलं शक्तिश्च शक्तिं पराम् ।
 विघ्नं विघ्नहरो हरत्वविरतं रात्रोशखण्डोल्लस-
 द्भाले भाक्तिरचञ्चलास्तु भवतो देवे च लक्ष्मीपतौ ॥ ६१ ॥

राजा—पुनः काशीदर्शनकामुकोऽस्मि यदि भवेदभिमतं भव-
 तीनाम् ।

विद्या--तदेहि वत्स ! सहैव तावत्साधयामः ।

(इति निष्क्रान्ताम्भवे)

इति श्रीमद्भूदेवशुक्लरचिते धर्मविजयनाम्नि नाटके पञ्चमोऽङ्कः ।

इति धर्मविजयनाम् नाटकं समाप्तम् ।

THE PRINCESS OF WALES SARASVATI
BHAVANA TEXTS.

Edited by

GOPINATH KAVIRAJ, M A

- No. 1 -The Kiranāvālī Bhāskara, a Commentary on Udayana's
Kiranavali, Dravya section, by Padmanābha Miśra.
Ed with Introduction and Index by Gopinath Kaviraj, M.A.
Rs. 1-12
- No 2 -The Advaita Chintāmani, by Raṅgoji Bhaṭṭa,
Ed with Introduction etc. by Nārāyana S'āstri Khiste
Sahityacharya. Rs. 1-12
- No 3—The Vedānta Kalpalatikā, by Madhusūdana Sarasvatī.
Edited with Introduction etc. by Rāmājñā Pāndeya Vyā-
karaṇacharya. Rs. 1-12
- No 4-- The Kusumāñjali Bodhinī, a Commentary on Udayana's
Theistic Tract Nyaya Kusumāñjali, by Varadarāja.
Ed with Introduction etc. by Gopinath Kaviraj, M.A. Rs. 2-0
- No 5 - The Rasasūtra a Commentary on Udayana's Kiranāvālī, Guna
Section, by Bhaṭṭa Vadindra
Ed with Introduction etc. by Gopinath Kaviraj, M.A. Rs. 1-2
- No 6 - Part I) The Bhavana Viveka by Mandana Miśra, with a Com-
mentary by Bhaṭṭa Umbeka.
Ed with Introduction etc. by M M. Gaṅgānātha
Jha, M. A., D. Litt. Rs. 0-12
- No 6 (Part II) Ditto Ditto Rs. 0-12
- No 7 - Part I) The Yoginīhrdaya dīpikā, by Amrtānanda Nātha,
being a Commentary on Yoginīhrdaya, a part of
Vanakeśvara Tantra
Ed with Introduction etc. by Gopinath Kaviraj, M.A.
Rs. 1-8
- No 7 (Part II) Ditto Ditto Rs. 1-4
- No 8—The Kayvadākini, by Gaṅgānanda Kavindra.
Ed with Introduction etc. by Jagannātha Sāstri Hoshing
Sahityopadhyāya Rs. 0-10

- No. 9—(Part I)—The Bhakti Chandrika, a Commentary on Sāndilya's
Bhaktisūtras, by Narayana Tīrtha
Ed with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M. A.
Rs. 0-15
- No. 10—(Part I)—The Siddhantarātna, by Baladeva Vidyabhūṣana
Ed with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M. A.
Rs. 1-2
- No. 10—(Part II)—Do Do. Rs. 2-12
- No. 11—The Sri Vidya Ratna Sūtras, by Gaudapada, with a Com-
mentary by Saṅkarāraṇya.
Ed. with Introduction etc. by Nārayana S'āstri Khiste
Sāhityācharya Rs. 0-9
- No. 12—The Rasapradīpa, by Prabhakara Bhatta.
Ed with Introduction etc. by Narayana Sastri Khiste
Sahityacharya Rs. 1-2
- No. 13—The Sūtra Siddhanta Saṅgraha by Balabhadra.
Ed with Introduction by Gopinath Kaviraj, M. A. Rs. 0-14
- No. 14—The Trivenka by Aśādhara Bhatta
Ed with Introduction by Batukanatha Sarma Sahityo-
padhyaya, M. A. and Jagannatha Sastri Hoshing Sahityo-
padhyaya Rs. 0-14
- No. 15—(Part I)—The Tripurarahasya (Jñāna Khanda)
Ed with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M. A.
Rs. 0-14
- No. 15—(Part II)—Do Do. Rs. 2-4
- No. 15—(Part III)—Do Do. Rs. 2-0
- No. 16—The Kavya Vārtā by Chandañya Bhattacharya
Ed with Introduction etc. by Batukanatha Sarma
Sahityopadhyaya, M. A. and Jagannatha Sastri Hoshing
Sahityopādhyaya Rs. 1-2
- No. 17—The Nyaya Kalika, by Bhatta Jayanta
Ed with Introduction by M. M. Guṇanatha Jhū M. A.,
D. Litt. Rs. 0-14

- No 18-(Part I)-The Goraksa Siddhānta Saṅgraha.
Ed with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj,
M. A. Rs, 0-14
- No 19 (Part I)-The Prakṛita Prakāśa by Vararuchi with the
Prākṛita Sañjīvanī by Vasantarāja and the
Subodhini by Sadānanda
ed. with Prefatory note etc. by Batuk Nath
Sarma, M. A. and Baladeva Upādhyāya, M. A.
Rs 2-4
- No 19-(Part II) Ditto Ditto Rs 2-12
- No 19--(Part III) Introduction etc (In Preparation.)
- No 20 The Mansatattvaviveka by Viśvanātha Nyāvapañchānana
Bhattacharya
Edited with Introduction etc. by P. Jagannātha
Sastri Hoshing Sahityopādhyāya, with a Foreword by Pandit
Gopi Nath Kavirāja, M. A., Principal, Government Sanskrit
College, Benares Rs. 0-12
- No 21 (Part I) The Nyaya Siddhānta Māla by Jayarāma Nyāya
Pañchānana Bhattachārya.
Edited with Introduction etc. by Mangal Deva
Sastri M. A., D. Phil (Oxon), Librarian, Govt.
Sanskrit Library, Sarasvatī Bhavana, Benares.
Rs. 1-2
- No 21-(Part-II) Ditto Ditto Rs. 2-0
- No 22-The Dharmanubandhu Slokachaturdaśī by Sri Ś'esa Kṛṣṇa
with a Commentary by Rama Pandit
Edited with Introduction etc. by Nārāyana Ś'āstri
Khiste Sahityacharya, Assistant Librarian, Government
Sanskrit Library, Sarasvatī Bhavana, Benares.
- No 23-Navaratrapradīpa by Nanda Pandit Dharmādhikārī
Ed with Introduction etc. by Vaijanātha Ś'āstrī Varakale,
Dharmasastra-Sastri, Sādholal Research Scholar, Sanskrit
College, Benares, with a Foreword by P. Gopinath Kaviraj,
M. A., Principal, Government Sanskrit College, Benares.
- No. 24-The Sri Rāmatapmīyopānsad with the Commentary called Rā-
ma Kaśikā in Purvatapmī and Anandaudhu in Uttarātāpini
by Anandavana

- Ed with Introduction etc by Anantarama Sastri Votala
Sāhityopadhyaya, Post-Acharya Scholar, Govt Sanskrit
College, Benares, with a Foreword by Pandit Gopi Natha
Kaviraja, M. A., Principal, Government Sanskrit College,
Benares Rs 3-12
- No. 25-The Sapindyakalpalatika by Sadasivadeva alias Apadeva
with a commentary by Narayana Deva
Edited with Introduction etc by Jagannatha Sastri Hosinga,
Sahityopadhyaya, Sadholal Research Scholar, Govt Sanskrit
College, Benares Rs 1-4
- No. 26-The Mrgankalekhā Natikā by Visvanātha Deva Kavi
Edited with Introduction etc by Narayana Sastri Khiste
Sāhityacharya, Asst. Librarian, Government Sanskrit
Library, Benares. Rs 1-0
- No. 27-The Vidyacharita Panchakam By Narayana Sastri Khiste,
Sāhityacharya, Assistant Librarian, Govt Sanskrit College,
Library, Sarasvati Bhavana, Benares. With an Introduction
by Gopinath Kaviraja, M. A., Principal Govt Sanskrit
College, Benares Rs 2-0
- No. 28-The Vrata Kosā by Jagannatha Sastri Hosinga Sahityo-
padhyaya, late Sadholal Research Scholar, Sanskrit College
Benares. With a Foreword by Sri Gopinath Kaviraja, M. A.,
Principal, Govt Sanskrit College, Benares Rs 4-0
- No. 29 The Vrata dpa by Maun Sri Krishna Bhutta
Edited with Introduction etc by Pt Gangadharā Sastri
Bharadvaja, Professor, Govt Sanskrit College, Benares.
- No. 30-The Kadamba Mandanam By Sri Venudatta
Edited with Introduction etc by Pandit Gopala Sastri
Nene, Professor, Govt Sanskrit College, Benares
- No. 31 (Part I) The Tantraratna by Latha Sarath Mista
Edited by M. M. Dr Gangamatha Das, M. A. D. Litt,
Vice-Chancellor, Allahabad University, Allahabad.
- No. 32-The Tattvasara by Rakhaldas Nyayaratna,
Edited with Introduction etc by Haridhara Sastri, Benares
Hindu University.
- No. 33-The Nyaya Kaustubha (Part I) by Mahadeva Puntamkar,
Edited with Introduction etc by Unesa Mista, M. A.
Allahabad University, Allahabad.

THE PRINCESS OF WALES SARASVATI

BHAVANA STUDIES :

Edited by

GOPINATH KAVIRAJ, M. A.

Vol I—

- (a) Studies in Hindu Law (1) — its Evolution, by Gaṅgānātha Jha
- (b) The View point of Nyaya Vaisesika Philosophy, by Gopinath Kaviraj.
- (c) Nirmāna Kava, by Gopinath Kaviraj. Rs 1-12

Vol II —

- (a) Parasurami Misa alias Vani Basala Raya, by Gopinath Kaviraj
- (b) Index to Sabaras Bhasya, by the late Col G. A. Jacob.
- (c) Studies in Hindu Law (2) — its sources, by Gaṅgānāth Jha
- (d) A New Bhakti Sutra, by Gopinath Kaviraj
- (e) The System of Chakras according to Goraksa nātha, by Gopinath Kaviraj.
- (f) Theism in Ancient India, by Gopinath Kaviraj.
- (g) Hindu Poetics, by Batukānātha Sarmā.
- (h) A Seventeenth Century Astrolabe, by Padmākara Dvivedi
- (i) Some aspects of Vira Saiva Philosophy, by Gopinath Kaviraj
- (j) Nyaya Kusumanjali (English Translation), by Gopinath Kaviraj.
- (k) The Definition of Poetry, by Narayanā Sāstri Khiste.
- (l) Suddhi Upadhaya, by Gopinath Kaviraj. Rs. 5

Vol III —

- (a) Index to Sabaras Bhasya, by the late Col G. A. Jacob.
- (b) Studies in Hindu Law (3) — Judicial Procedure by Gaṅgānātha Jha
- (c) Theism in Ancient India, by Gopinath Kaviraj.
- (d) History and Bibliography of Nyāya Vaiśeṣika Literature, by Gopinath Kaviraj
- (e) Naisadhi and Sri Harsa by Nilakamala Bhattāchārya.
- (f) Indian Dramaturgy, by P. N. Pātankar Rs 5

Vol. IV—

- (a) Studies in Hindu Law (4) Judicial Procedure: by Gaṅga nātha Jha
- (b) History and Bibliography of Nyaya Vaiśeṣika Literature, by Gopinath Kaviraj
- (c) Analysis of the Contents of the Rgvoda-Pratisakhya, by Maṅgala Deva Sastr.
- (d) Narayana's Gamita kaumudī, by Paṭmakara Divyodhī
- (e) Food and Drink in the Ramayana Age, by Manmatha natha Roy
- (f) Sātkaryavādī Causality in Sākhya, by Gopinath Kaviraj
- (g) Discipline by Consequences, by G. L. Sinha
- (h) History of the origin and expansion of the Aryans, by A. C. Ganguly
- (i) Punishments in Ancient Indian Schools, by G. L. Sinha Rs 5

Vol. V—

- (a) Ancient Home of the Aryans and their migration to India, by A. C. Ganguly
- (b) A Satrap Com. by Shyamalal Mehr.
- (c) An Estimate of the Civilisation of the Vanaras as depicted in the Ramayana, by Manmatha natha Roy
- (d) A Comparison of the Contents of the Rgvoda, Vajasaneya, Taittiriya & Atharvaveda Pratisakhya, by Maṅgala Deva Sastr.
- (e) Formal Training and the Ancient Indian Thought, by G. L. Sinha
- (f) History and Bibliography of Nyaya Vaisesika Literature, by Gopinath Kaviraj.
- (g) A Descriptive Index to the names in the Ramayana, by Manmatha natha Roy
- (h) Notes and Queries, (1) Virgin Worship, by Gopinath Kaviraj Rs. 5

Vol. VI—

- (a) Index to S'abara's Bhasya, by the late Col. G. A. Jacob.
- (b) Some Aspects of the History and Doctrines of the Nāthas, by Gopinath Kaviraj.
- (c) An Index etc. the Ramayana, by Manmatha natha Roy.
- (d) Studies in Hindu Law by M. M. Gaṅganatha Jha
- (e) The Mimamsa manuscripts in the Govt. Sanskrit Library (Benares), by Gopinatha Kaviraj.
- (f) Notes and Queries, by Gopinatha Kaviraj.

Vol. VII.

- (a) Bhamaha and his Kavyalankara, by Batukanatha S'arma and Baladeva Upadhyaya.
- (b) Some variants in the readings of the Vais'esika Sutras, by Gopinatha Kaviraj.
- (c) History and Bibliography of Nyâya Vais'esika Literature, by Gopinâtha Kaviraj.
- (d) An attempt to arrive at the Correct meaning of some obscure Vedic words, by Sītâram Joshi.
- (e) A comparison of the contents of the Rig Veda, Vajasaneya, Taittiriya, and Atharva Veda (Châturadhyâyika) Prâtis'âkhyas, by Mangal Dova Shâstri.
- (f) An Index to the Ramayana, by Manmatha Nâth Roy.
- (g) An Index to S'abara's Bhâsya, by the late Col. J. A. Jacob.
- (h) Gleanings from the Tantras, by Gopinâtha Kavirâj.
- (i) The date of Madhusudana Saraswati, by Gopinâtha Kavirâj.
- (j) Descriptive notes on Sanskrit Manuscripts, by Gopinâtha Kavirâj.
- (k) A note on the meaning of the term Parârdha, by Umes'a Misra.

Vol. VIII. (In progress)

- (a) Indian Philosophy, by Taraknath Sanyal.
- (b) An Index to the Ramayana, by Manmatha Nath Roy.

To be had of

The Superintendent

Government Press, U. P.,

Allahabad.

925

THE KUPPUSWAMI SRI
RESEARCH INSTITUTE